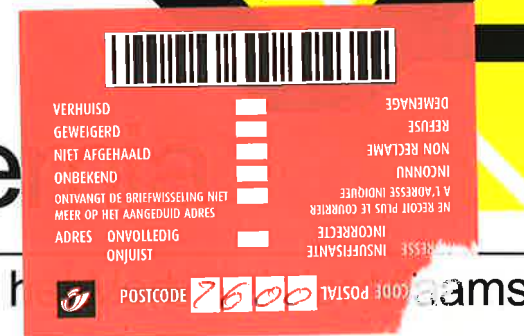

Afgiftekantoor
Antwerpen X
P 602499

België / Belgique
P.B.
Antwerpen X
8/5572

vivat
acade

Dhr. Jozef Ryckoort
Zeedijk 94
8400 Oostende

tijschrift van h

driemaandelijks

nr 137 oktober, november, december 2001

*"Wie een kaars ontsteekt
om anderen
bij te lichten,
zet zichzelf
niet in het duister"*

Thomas Jefferson, Amerikaans staatsman, 1743-1826

Inhoud

Alles wel beschouwd (Frank Judo)	137
"Om niet te delen in haar zonden" (Matthias E. Storme)	139
Het neersabelen van een Potemkin-proces (Michaël Vandamme)	166
Ernst Jünger: De erfenis (Hans Verboven)	171
De wet van het getal: academici via kleinschalige interactie (Frank Fleerackers)	179

secretariaat: Passendalestraat 1A
tel 03 320 06 34, fax 03 366 60 45, rek. 979-0847064-65
e-post vva@vvacademici.org, <http://vvacademici.org>

verantwoordelijke uitgever: F. Fleerackers
Passendalestraat 1A
2600 Berchem

Tot uw dienst: de leden van het hoofdbestuur.

Algemeen voorzitter:

Prof. Dr Frank Fleerackers, Vrijheidslaan 17, 1081 Brussel

Algemene ondervoorzitters:

Lic. Milka Tombal, Carnegielaan 47, 3500 Hasselt

Ir. Marc Van Dongen, Bredabaan 764, 2170 Merksem

Algemeen secretaris:

Ph. D. Rita Wardenier, Waversessteenweg 288, 1040 Brussel

Algemeen penningmeester:

Lic. Fernand Smets, Oostvaardijk 17, 2830 Willebroek

Hoofdredacteur:

Mr. Frank Judo, Luchtvaartlaan 50 bus 5, 1150 Sint-Pieters-Woluwe

Bestuursleden:

Lic. Alain Mouton, Klauwaertsiaan 29, 1853 Strombeek-Bever

Lic. Stijn Debruyne, H. Mausstraat 15 b 7, 1000 Brussel

Lic. Chris D'Huyvetter-Swinnen, Azalealaan 1, 2950 Kapellen

Ir. Wim Vereyken, Pater Pirelaan 9, 8400 Oostende

Lic. Marnix Cherretté, Vaartstraat 4 bus 5, 9300 Aalst

Dr. Noël Geirnaert, Hugo Verrieststraat 5, 8000 Brugge

Lic. Ghislain Duchateau, Eendrachtlaan 3, 3500 Hasselt

Elk auteur is verantwoordelijk voor zijn bijdrage. VVA-standpunten worden expliciet als dusdanig aangekondigd.

Alles wel beschouwd

Mr. Drs Frank Judo

Een kwarteeuw nostalgie

Soms hoort men het wel eens van een bestuurder van een oud-studentenvereniging. Of van een oud-leerlingenbond. Of zelfs van een VVA-afdeling. "Het duurt een kwarteeuw vooraleer mensen last krijgen van nostalgie, en teruggrijpen naar wat ze in hun jeugd beleefden."

Die demon heeft blijkbaar toegeslagen in onze hoofdstad.

Het was een kort berichtje, verloren in de lokale pers: "Brussel verwijderd reclameborden over Colombia". De Brusselse burgemeester Thielemans, die niet de reputatie heeft een groot diplomaat te zijn, is er immers in geslaagd nog op een andere plaats zijn reputatie te vestigen. De feiten: negentien grote reclameborden, die op een van de Brusselse lanen de lof zongen van Colombia als toeristisch land, werden ondanks een vergunning in die zin weggehaald door de plaatselijke overheid.

Haar alibi: "De reclamefoto's stroken niet met de steun die het stadsbestuur al jaren geeft aan de voormalige presidentskandidate Ingrid Betancourt die er al sinds 2002 wordt vastgehouden."

Het is nuttig deze zin een paar keer te herlezen, als men ze enigszins wil begrijpen. Nog los van de vraag of het een stadsbestuur toekomt foto's weg te halen die niet stroken met haar beleid, valt er toch enige incoherentie te ontwaren in het hoofdstedelijke standpunt.

Leest men de zin letterlijk, dan lijkt het wel alsof mevrouw Betancourt de gevangene is van een of andere junta in het Latijns-Amerikaanse land. De werkelijkheid is natuurlijk anders: de voormalige presidentskandidaten is ontvoerd door een guerrillabeweging die zich beroept op een weinig aantrekkelijke cocktail van marxisme, drugshandel, criminaliteit van gemeen recht en gratis geweld. Met haar zitten onder meer een aantal democratisch verkozen politici gevangen, partijgenoten van de recent herverkozen president

Urribe. Dat deze club niet bepaald fris ruikt, wordt in ruime kring erkend.

Ten onrechte, zo leren we nu. Niet de guerilla, maar de regering is verantwoordelijk voor de gijzeling van mevrouw Betancourt (over de andere gijzelaars en over de gevangenen die in mensonwaardige omstandigheden worden opgesloten door de FARC horen we overigens erg weinig). Je denkt te dromen, maar het is echt zo. Net zoals het de schuld was van de Duitse bondsregering dat de RAF-slachtoffers niet vrijkwamen, en van het Westen dat de gijzelaars in Libanon niet werden vrijgelaten. Eigen schuld, je moet maar wat vriendelijker omgaan met de kidnappers.

Het zou komisch zijn, indien het niet zo droevig was. En indien het niets zei over de haast onuitroeibare neiging van bepaalde politieke en maatschappelijke verantwoordelijken om een rol als "fellow traveller" op te nemen. Net zoals in de jaren twintig intellectuelen het meenden te moeten opnemen voor Lenin en Stalin, een decennium later gevolgd door een stelletje Hitler-vergoelikers, vindt men nu lieden die menen te moeten pleiten voor meer begrip voor terroristen. Het aantrekkelijke landschap van Zuid-Amerika, en de herinnering aan de sandinistische droom van de jaren tachtig heeft er allicht iets mee te maken. Het kan dingen verklaren. Het maakt ze echter niet minder onaanvaardbaar.

"Om niet te delen in haar zonden" (Op. 18, 4)

Prof. Dr Mr Matthias E. Storme

Openingsrede op de plechtige openingszitting van de balie te Oudenaarde op 16 november 2007

Beschouwingen over de rechtvaardiging van secessie bij aantasting van de vrijheid hunder constitutien

Inleiding

Het kan geen toeval zijn dat U mij laat spreken op een zestiende november...

Op 16 november 1813 brak in het Vlaamse land de opstand uit tegen de Franse bezetting, één dag na Amsterdam en Den Haag, en maakte ons land zich weer los van Frankrijk.

Op 16 november 1776 erkende de Republiek der Verenigde Provinciën, dit zijn de Staatse Nederlanden, als eerste land ter wereld de onafhankelijkheid van de Verenigde Staten van Amerika, die in opstand waren gekomen tegen de Britse Kroon en op 4 juli van dat jaar hun onafhankelijkheid hadden uitgeroepen door middel van de roemrijke *Declaration of Independence*.¹

Slechts enkele dagen voor de zestiende november, op 8 november 1576 werd de Pacificatie van Gent ondertekend als een bondgenootschap tussen de verschillende opstandige provincies der Spaanse Nederlanden. Dit leidde tot het handvest voor de regering van aartshertog Matthias als landvoogd (17 december 1577)² tot de Unie van Utrecht³ (23 januari 1579) als "*Particuliere Unie van vlaamse provincies*"⁴, tot de Akte van Verlatinge (26 juli 1581)⁵, waarbij Filips II vervallen werd verklaard van de troon, en zo tot de succesrijke Republiek van de Verenigde Provinciën (in het Latijn *Confoederatio Belgica*).

Nog interessanter zijn de gebeurtenissen van en na zestien november 1789⁶, vlak na de slag bij Turnhout. Op die dag werd te

Gent een patriottisch comité gevormd, ook Comité van de Verenigde Staten genoemd, dat in opstand kwam tegen de keizer-koster Jozef II en met de hulp van patriotten uit het leger van generaal Jan Andries vander Mersch die nacht nog de keizersgezinden uit de stad verdreef.

Een van de patriotten was een illustere zoon van deze stad Oudenaarde, Jan Jozef Raepsaet, advocaat bij de Raad van Vlaanderen en griffier van de kasselrij Oudenaarde⁷. Hij was samen met Charles Joseph de Graeve⁸ de belangrijkste auteur van het "*Manifest van de provincie van Vlaanderen*"⁹. De Graeve, voormalig advocaat en magistraat in de Raad van Vlaanderen, had in 1787 reeds een Memorandum opgesteld betreffende de fundamentele wetten en gebruiken van het graafschap en kort tevoren een ontwerp-Manifest geschreven om de talloze grieven te manifesteren bij de keizerlijke regering in Brussel, en wel geschreven in Franse alexandrijnen¹⁰.

Toen de Staten van Vlaanderen, het parlement van het graafschap Vlaanderen, dat hoofdzakelijk bestond uit afgevaardigden van de lokale besturen, op 22 november 1789 in het Stadhuis te Gent beslisten om de Vlaamse onafhankelijkheid uit te roepen, werd De Graeve benoemd tot raadspensionaris van de Staten van Vlaanderen. De Graeve en Raepsaet kregen de opdracht die uitroeping van de Onafhankelijkheid te rechtvaardigen in een Manifest. Dat werd plechtig voorgelezen op de Vrijdagmarkt te Gent op 4 januari 1790¹¹. Intussen was op 30 november reeds een Plan opgesteld voor een Confederatie met andere opstandige provinciën. In uitvoering daarvan werd op 11 januari 1790 het *Tractaat van Vereeniging*¹² gesloten met Brabant en de andere Zuidelijke Nederlanden, waarbij alle federale instellingen waren afgeschaft en enkel een confederatie overbleef, slechts bevoegd voor de munt, defensie en buitenlandse zaken.

Tussen de meeste van deze separatistische gebeurtenissen is er bovendien een ideële band, een lijn bestaande uit juridische teksten die gaat van de Pacificatie van Gent, Unie van Utrecht en Akte van Verlatinge naar de *Declaration of Independence* en *Articles of Confederation* (1777) en vandaar terug naar de Manifesten van Vlaanderen, Brabant en andere. Juristen hebben nu eenmaal de goede of slechte gewoonte om hun beslissingen te rechtvaardigen op basis van eerdere rechtsteksten, en zo zien we dat de *Declaration of Independence* geïnspireerd is door de Akte van Verlatinge¹³ en het Manifest van Vlaanderen bijna letterlijk passages overneemt uit de *Declaration of Independence*. Zo zien we dat de Amerikaanse *Articles of Confederation* (1777) duidelijk geïnspireerd zijn door de Unie van Utrecht¹⁴ en op hun beurt duidelijk het Tractaat van

Vereeniging hebben geïnspireerd¹⁵. En mocht U vragen waarom ik de Belgische onafhankelijkheidsverklaring van 4 oktober 1830 niet vernoem, dan moet ik U melden dat de opstandelingen van 1830 het, in tegenstelling tot de genoemde voorbeelden, niet nodig hebben gevonden om hun opstand en separatisme formeel in een dergelijke verklaring te rechtvaardigen; die opstand was allicht niet toevallig begonnen met *de Stomme van Portici* veeleer dan met *Guillaume Tell, ou la révolution de la Suisse* die in 1789 bij ons furor maakte¹⁶. De Grondwet van 1831 anderzijds, op vele vlakken een bewonderenswaardig document, steekt duidelijk af tegen de genoemde gebeurtenissen doordat er van federalisme noch confederalisme enige sprake is; dat laatste was een duidelijke breuk met onze traditie—en het is achteraf gezien wellicht de erfzonde geweest die geleid heeft tot de huidige verscheurdheid van België (waar er voorheen eeuwen waren van een zekere eenheid dankzij sterke regionale autonomie, een beetje zoals tot op vandaag in Zwitserland).

Juridische structuur

De aangehaalde Verklaringen of motiveringen zijn in zekere zin allemaal in de vorm van een vonnis of arrest geschreven: ze bevatten allemaal het stellen van fundamentele rechtsbeginselen als uitgangspunt, een lijst van grieven waaruit de schending van die beginselen blijkt, en een beschikkend gedeelte waarmee de gevolgen van die schending worden uitgesproken¹⁷. Minstens het Plakkaat van 1581 is bovendien voorafgegaan door een pleidooi, de *Apologie* van Willem van Oranje uit 1580¹⁸. De structuur van onze rechtspraak lijkt zo toch een vrij universele vorm te zijn voor rechtvaardiging van belangrijke beslissingen. Ook belangrijke wijsgerige werken uit de moderne tijd, zoals de *Kritik der reinen Vernunft* van Immanuel Kant¹⁹, moeten begrepen worden als een vonnis, zij het door het tribunaal van de rede. Recente wijsgerige literatuur toont ons dat Kant daarbij in sterkere mate een juridische en geen louter filosofische wijze van argumenteren gebruikt dan traditioneel wordt gedacht²⁰. En Thomas Jefferson beschouwde zijn onafhankelijkheidsverklaring als een "*appeal to the tribunal of the world for our justification*"²¹.

Grieven

Laat mij even de grieven bekijken, en U uitnodigen erover na te denken of dergelijke grieven vandaag misschien ook niet aanwezig

zijn. Beginnen we met de grieven waartegen de Belgische opstand reageerde in 1830-1831, en die blijken uit de Grondwet en de voorbereidende werken ervan. Het gaat onder meer over:

- de inmenging in het onderwijs;
- de inperking van de vrijheid van drukpers en het petitierecht;
- het ontbreken van de juryrechtspraak;
- onvoldoende openbaarheid van de rechtspraak;
- overdreven en onbillijke belastingen;
- onrechtvaardige verdeling van de overheidsfuncties tussen Nederlanders en Belgen²².

Kijken we vervolgens naar het Vlaams Manifest van einde 1789. De stelling van rechts- en contractbreuk door de keizer wordt vooral gestaafd met volgende grieven:

- de inmenging in het gerecht. Zo had Jozef II in 1787 (met het keizerlijk edict van 12 maart 1787) de Raad van Vlaanderen en omzeggens alle lokale rechtbanken afgeschafte en vervangen door een gecentraliseerd systeem van rechtbanken, waarbij de rechters door de koning zelf werden benoemd (in plaats van door de lokale overheden, en in grote mate door de rechtscolleges zelf);
- het onttrekken van geschillen aan de natuurlijke rechter;
- de centralisering van de macht, met inperking van de bevoegdheden van de lokale overheden, in het bijzonder op het gebied van rechtspraak;
- de inmenging in de uitoefening van de godsdienst, de liturgie, de feestdagen, enzovoort en het usurperen van bevoegdheden die traditioneel aan religieuze instellingen toekwamen;
- inmenging in het onderwijs met de invoering van een eenheidsschoolsysteem onder leiding van buitenlanders zonder moraal, zonder kennis, zonder religie;
- de benoeming in openbare functies van buitenlanders die zelfs de taal van het land niet spreken;

- een voortdurende "hagel van nieuwe wetten en verklaringen door kranke hersenen verzind en elkanderen onophoudelyk tegensprekende";
- invoering van bloed- en geldgierige dwingelanden (de fiscalen) die zich ook bezighielden met de repressie van opiniedelicten wat leidde tot veralgemeende toename van wantrouwen en argwaan in de samenleving;
- aantasting van eigendomsrechten;
- de sloping van de vestingen en andere verdedigingswerken waarmee de steden hun veiligheid wensten te verzekeren.

In het Tractaat van Vereeniging luidt het dat "de Reght-stoelen van het Volk warden omverre geworpen, de Wetten willekeuriglyk verandert ofte verbroke, de Eygendommen, den persoonelyken Vrydom, van den welken de Nederlanders van allen tyden zoo nyd-iverig geweest zyn, en waeren niet meer gedeckt tegens de Grondwetstrydige ondernemingen, de magteloose Wetten swygdten voor het sweerd van den Krygs-man, ende de oude gebruycken waeren van alle kanten verminckt ofte wederroepen, eene nieuwe schickinge wird verwisselt tegen de oude, ende vervult door den veranderlyken ende onbepaelden wille van den Vorst, ofte van de gene, die heerschsten in zynen naem ende handelden onder zyn gezag"

Wanneer er einde 1790 onder meer door Raepsaet en De Graeve in Den Haag onderhandeld wordt met de keizerlijke afgevaardigden over een restauratie van het keizerlijk gezag, overhandigden de afgevaardigden van de Staten van Vlaanderen aan de Mercy d'Argenteau een resolutie met een opsomming van minimumeisen.²³

Daaruit haal ik onder meer:

- de eis van een vaste vertegenwoordiging van de Staten van Vlaanderen bij de centrale overheid en niet slechts indirect via België, en
- een verbod voor het openbaar ministerie om deel te nemen aan de beraadslaging van de arresten van de Raad van Vlaanderen.

Gaan we enkele jaren terug in de tijd, dan vinden we als grieven in de Amerikaanse onafhankelijkheidsverklaring onder meer dat de Britse overheid:

- geweigerd heeft de door de Amerikaanse provincies gevraagde wetten voor de inrichting van het gerecht goed te keuren en daardoor "*has obstructed the Administration of Justice*";
- de vastheid van ambt van de rechters niet waarborgde en al evenmin hun inkomen;
- een massa nieuwe instellingen oprichtte en zwermen van ambtenaren gezonden heeft "*to harass our people*", om de mensen lastig te vallen;
- "*has combined with others to subject us to a jurisdiction foreign to our constitution, and unacknowledged by our laws; giving his Assent to their Acts of pretended Legislation*";
- de waarborg van de juryrechtspraak ontnam;
- belastingen oplegde zonder de instemming van de belastingplichtigen.

Gaan we nog twee eeuwen verder terug en bekijken we het Plakkaat van Verlatinge van 1581. Daarin wordt aan de vorst verweten:

- dat hij "(...) *in stede van zijne ondersaten te beschermen, de-selve soeckt te verdrucken, t'overlasten, heure oude vryheyt, privilegien ende oude herkomen te benemen*";
- dat hij de inquisitie heeft ingevoerd;
- dat hij vreemden zoals de hertog van Alva tot meesters in't land heeft aangesteld;
- dat hij de Spaanse inquisitoriale wijze van procederen in de rechtbanken invoerde "*dierecktelick teghens de privilegien van den lande*";
- dat hij het zelfs heeft aangedurfd een belasting van niet minder dan 10 procent in te voeren: "*ende ten lesten wesende buyten alle vreesse, eenen thienden penninck fortselfick willen oprechten op de coopmanschappen ende handtwercken, tot gantsche verderfensse van den lande*".

In de Apologie van Willem van Oranje uit 1580 vinden we deze themata uitvoeriger behandeld, en worden een aantal beginselen als constitutioneel voorgegesteld - waaronder de waarborgen van de persoonlijke vrijheid volgens regionaal en plaatselijk recht, de rechten van inspraak van de Staten bij de wetgeving, munt, belastingen

en stationeren van troepen, en de gebondenheid van de overheid aan het procesrecht²⁴.

Ook vinden we in al die verklaringen de uiteenzetting dat men eerst geprobeerd heeft door middel van dialoog en onderhandelingen de centrale overheid te overtuigen, maar dat dit niet tot een opheffing van de rechtsschendingen heeft geleid.

Rechtsgrondslag

Een tweede luik betreft de rechtsbeginselen waarop men zich beroept, preciezer nog de grondslagen van elk gezag van de overheid. Telkens opnieuw wordt eraan herinnerd dat de gevestigde overheid geen doel op zichzelf is, maar een gebonden bevoegdheid heeft en dat zij ook gebonden is aan fundamentele regels die die overheid logisch en historisch voorafgaan en voorrang hebben op de door de politieke overheid genomen beslissingen of gemaakte wetten.

In het Plakkaat van Verlatinge luidt het in een beroemde zin dat "*d'ondersaten niet en sijn van Godt geschapen tot behoef van den Prince om hem in alles wat hy beveelt, weder het goddelick of ongodelick, recht of onrecht is, onderdanig te wesen en als slaven te dienen: maer den Prince om d'ondersaten wille, sonder dewelcke hy egeen Prince en is*"²⁵.

In de *Declaration of Independence* luidt het dat "*Governments are instituted among Men to secure certain unalienable Rights, among these Life, Liberty and the pursuit of Happiness*" en dat zij "*derive their just powers from the consent of the governed*".

Telkens wordt erop gewezen dat de gewraakte handelingen en beslissingen van de gevestigde overheid een inbreuk zijn op het fundamentele contract tussen de overheid en het volk.

In de akten uit de Nederlanden, 1581 zowel als 1789, wordt dat contract, anders dan bij de antihistorische liberale en socialistische denkers van het *contrat social*, van Rousseau tot Rawls, niet gegrond op een abstractie, op een theoretische hypothese die vanuit een zogenaamd neutrale rede wordt gefabriceerd, maar op de historische ervaring en historische verworvenheden: men verwijst naar de "Huldiging", de voorwaarden waaronder de vorst is ingehuldigd, de *Blijde Inkomste* van Brabant uit 1356, de *Blijde Inkomste* van Jan zonder Vrees als graaf van Vlaanderen in 1402²⁶, het *Groot privilegie* van 1477 en dergelijke meer²⁷. De grieven zelf betreffen ook grotendeels inbreuken op concrete rechten en vrijheden. In het Plakkaat van Verlatinge luidt het dat onze landen "*van allen tijden sijn gheregeert geweest ende hebben ook moeten geregeert*

worden navolgende den eedt by heure Princen t'heuren aencomedaen, na uutwijsen heurer privilegien, costumen ende ouden hercomen" en dat onze landen "hebbende haren Prince ontfangen op conditien, contracten ende accoorden" en dat "welcke brekende oock nae recht den Prince van de heerschappye van den lande is vervallen."

De wezenlijke inhoud van dat contract bestaat er dus in om de bestaande "aloude" fundamentele rechten, vrijheden en privileges te handhaven en te versterken²⁸. Het is de schending of de inkrimping of afschaffing van aloude rechten die de opstand, de afzetting van de vorst en de secessie rechtvaardigt. De opstand wordt dus niet gerechtvaardigd door de bedoeling om een "Nieuwe orde" te scheppen, wel om de oude te handhaven of te herstellen. In het Plakkaat van Verlatinge luidt het: *"volghende de wet der natueren, tot beschermenisse ende bewaernisse van onsen ende den andere landsaten rechten, privilegien, oude hercomen ende vryheden van ons vaderlant, van het leven ende eere van onse huysvrouwen, kinderen ende nacomelingen"*. De Unie van Utrecht werd gesloten *"tot verdediging van "privileges en costuymen"*²⁹.

Secessie

In de gegeven voorbeelden gaat het immers niet enkel om een afzetting van een vorst, maar op de eerste plaats om een secessie, een afscheuring, een onafhankelijkheidsverklaring. De opstand is gericht tegen vorsten die als vreemde vorsten worden beschouwd, die proberen om de macht over vele volkeren of landen te centraliseren. De poging om het volk te onderwerpen aan een vreemd recht en/of een vreemde rechtsmacht van de centrale overheid is duidelijk een motief in de Akte van Verlatinge en het Manifest van Vlaanderen, maar ook in de Amerikaanse Onafhankelijkheidsverklaring.

Het is ook niet toevallig dat het kwaad in de Bijbel vaak gesymboliseerd wordt door de stad Babylon, die door middel van de centralisatie van de krachten de hemel wou bestormen, en dat de veelheid aan talen en volkeren gezien wordt als het wapen tegen deze hoogmoed en deze machtsconcentratie. In de Openbaring van Johannes is Babylon de grote hoer die aan vele wateren zit:

"Babylon, de grote stad, de moeder van de hoeren en de gruwelen van de hele aarde. De wateren waaraan de hoer is gezeten, dat zijn de volken en mensenmassa's en naties en talen" (Op. 17,5).

En het is na die kwalificatie dat een stem uit de hemel zei: *"Trek uit haar weg, mijn volk, om niet te delen in haar zonden en niet getroffen te worden door haar plagen"* (Op. 18,4).

De secessie is dan ook niet enkel een recht, het is een plicht geworden. Om niet te delen in de zonden moet het volk secessie plegen. Of zoals de *Declaration of Independence* zegt: *"it is their right, it is their duty, to throw off such Government"*.

Wel vinden we in geschriften die deze theorieën ontwikkelden van de late Middeleeuwen tot de moderne tijden, discussie over de vraag of het recht van verzet toekwam aan de individuele burgers dan wel aan de "magistratuur", waarmee wel de lokale en regionale besturen zowel als rechtscolleges werden bedoeld. Mijn analyse is dat het telkens ging om een gezamenlijk verzet van volk en magistratuur: de juridische ondersteuning van het volksverzet legitimeerde het verzet door het te motiveren in de vorm van een vonnis, waarbij geldende rechtsregels werden toegepast op politieke feiten, en maakte het in die zin legitiem. De soevereiniteit van het volk wordt niet ontkend, integendeel, maar wel niet uitgeoefend in de wilde vorm van de natuurstaat maar op beredeneerde wijze. Daarbij vinden we telkens ook de idee weer dat de "magistraten" een bijzondere verantwoordelijkheid hebben om te waken over de rechten van het volk tegenover de macht, een verantwoordelijkheid die hen ook het recht en zelfs de plicht tot verzet verschaft³⁰. Op de bijzondere taak van met name de hoge rechtscolleges, de Gerechtshoven, kom ik dadelijk nog terug.

Beschikkend gedeelte

Het beschikkend gedeelte van de genoemde Verklaringen hield dan ook in dat de vorst formeel vervallen werd verklaard van zijn territoriale zowel als personele heerschappij en dat de onafhankelijkheid werd uitgeroepen. Het opzeggen van elke medewerking en gehoorzaamheid was in onze landen trouwens uitdrukkelijk voorzien in documenten zoals de Blijde Inkomste en andere akten van Huldiging of aanvaarding van de vorst³¹. Het opzeggen van die band hield ook een terugkeer naar onafhankelijkheid in van elk van de delen van het rijk, dus van alle Provinciën in de Nederlanden van 1581³², van alle kolonies in het Amerika van 1776, van alle Provinciën in de Oostenrijkse Nederlanden van 1789. In Amerika en de Zuidelijke Nederlanden gaat het formeel om onafhankelijkheidsverklaringen van één van die staten, al sluiten zij kort nadien onder elkaar een confederatie. Die confederatie houdt trouwens precies in dat elk van de lidstaten zijn soevereiniteit behoudt en ten allen tijde uit de Bond kan stappen.

Bij wijze van consequentie werden de burgers ontslagen van hun eed van trouw aan het oude regime en werd de naam of beeltenis van de

vorst geschrapt van de munt, de rechterlijke uitspraken en dergelijke meer. Vanzelfsprekend diende aan de vorst ook geen belasting meer te worden betaald; interessant is overigens dat de Blijde Inkomste van Vlaanderen uit 1402 al voorzag dat men in belastingstaking mocht gaan vanaf de achtste dag na een ingebrekestelling aan de vorst. De burgers keerden evenwel niet weer naar een zogenaamde natuurtoestand, maar wel naar de "oude vrijheid" op regionale basis.

Remedies

Rechtsherstel hield ook in dat aan de rechtsschendingen een einde werd gemaakt, de oude vrijheden en de waarborgen daarvoor werden hersteld, en dat instellingen die de inperking ervan hadden veroorzaakt, werden afgeschaft.

Zo werd de rechtsmacht van, als ik zo mag zeggen, supranationale rechtscolleges afgeschaft: de Amerikaanse onafhankelijkheid brak natuurlijk met de rechtsmacht van de rechtscolleges in Engeland. In het Manifest van Vlaanderen wordt de Rechtsmacht van de Grote Raad van Mechelen afgeschaft.

Zo vinden we in de Pacificatie van Gent een amnestie voor alle straffen die wegens religie of opnemen van wapens tegen de koning zijn opgelegd, en een teruggave van dan wel schadevergoeding voor verbeurd verklaarde goederen. Behalve bepalingen over de godsdienstvrijheid vinden we weinig over fundamentele vrijheden en rechtswaarborgen, omdat dit een zaak was van het bestaande recht van de verschillende provinciën. Ook in de Amerikaanse *Articles of Confederation* vinden we geen bepalingen over fundamentele vrijheden en waarborgen, omdat die een zaak waren voor de afzonderlijke staten; in de Grondwetten van die staten kwamen ze uitvoerig aan bod. Het zou me te ver leiden daar uitvoerig uit te citeren, hoe interessant deze documenten ook mogen zijn.

Dichter bij ons vinden we duidelijke voorbeelden na de Belgische opstand van 1830. Zeer snel, op 16 oktober 1830, werden drie fundamentele decreten uitgevaardigd: tot herstel van de vrijheid van onderwijs, de vrijheid van vereniging en de vrijheid van drukpers en meningsuiting. In deze tijden van toenemende repressie van politieke incorrectheid is het goed even te citeren uit dat laatste decreet:

Toute loi ou disposition qui gêne la libre manifestation des opinions et la propagation des doctrines par la voie de la parole, de la presse ou de l'enseignement, est abolie.

Toute institution, toute magistrature créée par le pouvoir, pour soumettre les associations philosophiques ou religieuses, et les cultes, quels qu'ils soient, à l'action ou à l'influence de l'autorité, sont abolies.

Kort nadien wordt de jury weer ingesteld door de Grondwet van 1831, in het bijzonder voor alle drukpersmisdrijven en alle politieke misdrijven en werden enkele andere concrete waarborgen hersteld of ingevoerd, die zo dadelijk nog ter sprake komen.

Natuurlijk is een nieuw bewind na een opstand of secessie nooit immuun voor machtsmisbruik. Eenmaal het nieuwe regime is gevestigd, zal de verleiding vaak groot zijn om de vrijheden opnieuw in te perken. Ook zullen de ronkende verklaringen over de onafhankelijkheid van de magistratuur vaak gevolgd worden door een nieuwe centralisatie van de rechterlijke macht. Daarom alleen al moet men een duidelijk onderscheid maken tussen de revoluties die resulteerden in een unitaire staat zoals België en diegenen die resulteerden in federale of confederale constructies zoals de Verenigde Nederlanden of de Verenigde Staten van Amerika. Waar de Belgische Grondwet voorbeeldig was wat de rechten en vrijheden betreft en belangrijke waarborgen ervoor, werd de rechterlijke macht binnen de kortste keren onder controle gebracht en werden de rechters sedert dan door de regering benoemd³³.

Een belangrijke vraag is daarom welke waarborgen er hersteld of ingevoerd werden voor het behoud van de vrijheden en tegen nieuw machtsmisbruik.

De ongeschreven fundamentele wetten en de taak van de rechtscolleges

Uit de zopas gemaakte uiteenzetting over de lijst van de grieven, de rechtsgrondslag voor het oordeel en de remedies kan men enkele krachtlijnen afleiden. Ik zou er de volgende willen uithalen:

- het grote belang van rechtscolleges die onafhankelijk zijn van de centrale overheid en zelfstandig kunnen functioneren vanuit de lokale of regionale gemeenschap;
- de inperking van de bevoegdheid van de politieke machthebbers om het recht te wijzigen;
- de afwijzing van inmenging van de overheid in onderwijs, meningsuiting, religie;

- de afwijzing van gezagsuitoefening door vreemden die de taal van het land niet spreken;
- de bescherming van de individuele eigendom en de lokale collectieve eigendom;
- de verwerping van te hoge belastingen en zonder instemming van de burgers ingevoerde belastingen.

Er is echter ook nog een belangrijke krachtlijn die wat meer tussen de regels te lezen valt en staatkundig en rechtstheoretisch van groot belang is: de overtuiging dat er een "ongeschreven" grondwet is van het land en dat het de taak van de rechtscolleges is om die te handhaven tegen aantastingen ervan door de politieke macht.

Te vaak immers denkt men dat de toetsing van wetten aan de grondwet een uitvinding is van de negentiende en twintigste eeuw, terwijl het veeleer omgekeerd is, namelijk dat sindsdien de grondwet in handen is gekomen van de politieke instellingen en zij de rechterlijke macht ten dele buiten spel hebben gezet. Men ziet het begin van de *judicial review* in het beroemde arrest *Madison v. Marbury* van het Amerikaanse *Supreme Court* uit 1803³⁴, terwijl dat arrest in een lange traditie stond: het werd voorafgegaan door rechtspraak op het niveau van verschillende van de Amerikaanse *States*³⁵, en gaat terug op een doctrine gemeen aan een reeks Europese tradities, al verschilt de precieze inhoud daarvan natuurlijk wel.

De Amerikaanse rechtspraak stond in de Engelse traditie van "*The English Constitution*" of nog "*The Ancient Constitution*"³⁶. Volgens deze doctrine zijn de politieke instellingen en de verhoudingen tussen burgers en overheid gegrond op het recht, en met name op *the common law*, dat in wezen berust op *immemorial custom*, op aloude gewoonten waarvan de rechtspraak en wetgeving slechts partiële uitdrukkingen en ontwikkelingen zijn. Het zijn de fundamentele regels van dat gewoonterecht die de Engelse polis eerst geconstitueerd hebben en dus de constitutie ervan vormen³⁷. De bekendste vertegenwoordiger van deze doctrine is sir Edward Coke³⁸, de Engelse *chief justice*, die in *Bonham's case*³⁹ rond 1610 besliste dat de koning niet de bevoegdheid had om in te gaan tegen de *common law* als *supreme law of the land*. Enkele van zijn bekendste uitspraken in dit verband luiden:

"The common law is the best and most common birth-right that the subject hath for the safeguard and defense, not merely of his goods, lands and revenues, but of his wife and children, his body, fame and life. . .

No man ecclesiastical or temporal shall be examined upon secret thoughts of his heart. . .

The house of an Englishman is to him as his castle."

In Engeland heeft deze doctrine uiteindelijk op het einde van de zeventiende eeuw het onderspit moeten delven voor de ook nu nog geldende doctrine van de *supremacy of Parliament*, doch in de Verenigde Staten haalde de doctrine van de *supremacy of law* het, die de macht van politieke instellingen beperkt door de bepalingen en rechten van de Grondwet als *supreme law of the land*⁴⁰. Het is vooral deze Engelse doctrine die ertoe geleid heeft dat het woord "constitution" de moderne betekenis heeft gekregen van *lex fundamentalis*, de term die alvast in de achttiende eeuw frequenter op het Europese continent werd gebruikt⁴¹. Zij het dat Willem van Oranje reeds in 1580 de hertog van Anjou verzocht landsheer te worden op basis van rechten en vrijheden der onderdanen, de "*Vrijheit hunder constitutien*"⁴².

In dezelfde tijd als Coke ontwikkelde Hugo de Groot (Lat. Grotius) in zijn werk *De antiquitate reipublicae Batavae*, vertaald als *Tractaet vande Oudtheyt vande Batavische nu Hollantsche Republique* (Leiden 1610) eveneens een doctrine over het gelden van een aloude gewoonterrechtelijke constitutie van Holland, met concrete rechten en vrijheden alsook de regel dat de soevereiniteit niet bij de vorst berust maar bij de Raden en Staten van het volk⁴³. Grotius aanvaardde wel niet het bestaan van fundamentele wetten die de soevereiniteit van die organen inperkten en verschilde daarin duidelijk van de federalistische school met onder anderen Johannes Althusius.⁴⁴

In Frankrijk vinden we de theorie van de "*lois fondamentales de la France*" reeds in de teksten van de zogenaamde Monarchomachen en in het bijzonder in het werk *Francogallia* van Hotman uit 1573⁴⁵; de allereerste betekenis van deze wetten was dat zij grenzen bepaalden aan de macht van de koning om wetten te maken. Belangrijk is dat de Franse Parlementen, die zoals U weet de Gerechtshoven waren en geen parlement in onze betekenis, zich minstens vanaf de zestiende eeuw ook de bevoegdheid hebben toegeëigend om koninklijke wetten te toetsen aan die *lois fondamentales* en de afkondiging en toepassing ervan te weigeren wanneer zij daarmee in strijd waren⁴⁶. Enkele van die *lois fondamentales* werden geformuleerd in een arrest van het Parlement van Parijs uit 1593, waardoor de latere Henri IV van de troon werd gehouden zolang hij zich daar niet bij neerlegde (en zich daartoe bekeerde tot het katholicisme). Die *lois fondamentales* bevatten de basisregels inzake de troonopvolging en de werking van de monarchie, maar evenzeer de

garantie van de diverse privileges alsook een fundamentele inperking van de koninklijke macht: diens bevoegdheid strekte zich niet verder uit dan het "publieke domein" van de staat en het was hem niet toegestaan wijzigingen aan te brengen aan het privaatrecht, dat bestond uit het gewoonterecht zoals het door de Parlementen zelf werd gevonden, uitgelegd en ontwikkeld⁴⁷. Nog op 3 mei 1788 heeft het Parlement van Parijs in een *arrêt de règlement*, of juist nog een *déclaration*⁴⁸, een opsomming gegeven van de meeste *lois fondamentales*, waaronder ook precies "*Le droit des cours de vérifier dans chaque province les volontés du Roi et de n'en ordonner l'enregistrement qu'autant qu'elles sont conformes aux lois constitutives de la province ainsi qu'aux lois fondamentales de l'État*".

In Duitsland ontwikkelde zich een gelijkaardige theorie die eveneens "grondwettelijke" rang toekende aan de "*Reichs-Herkommen*" als een geheel van aloude fundamentele regels met voorrang boven andere rechtsregels⁴⁹.

Net als de Franse Parlementen had ook de Raad van Vlaanderen zich de bevoegdheid toegeëigend om koninklijke ordonnances niet uit te vaardigen en dus buiten werking te stellen wanneer ze in tegenspraak waren met de gewestelijke of lokale privileges. Het geheel van die privileges vormde aldus de constitutie van het graafschap Vlaanderen, of althans een belangrijk stuk ervan. In 1787 hebben de Staten van Vlaanderen een poging ondernomen om deze constitutionele normen in één Memorandum samen te brengen⁵⁰.

Het is ter bescherming daarvan dat de onafhankelijkheid van Vlaanderen is beslist in 1789 en afgekondigd op 4 januari 1790. Daardoor verschilt die revolutie sterk van de Franse revolutie, of minstens van de draai die de Franse revolutie uiteindelijk heeft gekregen—want in de pre-revolutionaire periode was er in Frankrijk een minstens even sterke oud-constitutionele stroming als revolutionaire in de engere zin⁵¹.

Twee visies op grondwet en toetsing eraan

Het is de machtsgreep van de Franse Revolutie die de genoemde bevoegdheid van de rechterlijke macht heeft afgeschaft, met name expliciet in artikelen 10 en 11 van de Grondwet van 24 augustus 1790⁵². Rousseaus theorie van het sociaal contract⁵³ die hieraan mede ten grondslag ligt, is dan ook radicaal tegengesteld aan de contractuele grondslag van de natie die gehuldigd wordt in de theorie van de *ancient constitution*: deze laatste is een theorie die de soevereiniteit van politieke organen inperkt en die de voorrang geeft aan de "*artificial reason*" van de geschoolde jurist die het recht

"vindt" in de massa aan precedenten en andere historische bronnen van het recht boven de "*natural reason*" van de filosoof die redeneert vanuit "eerste beginselen".

Het opstellen van geschreven grondwetten hield trouwens al evenzeer in dat aan de magistratuur de bevoegdheid werd ontnomen om deze constitutie te vinden en te interpreteren. Bovendien hield en houdt dit ook een bijkomend gevaar in, namelijk dat men in de Grondwet allerlei politieke doelstellingen gaat inschrijven op basis waarvan het bestaande recht kan worden opzijgezet. Dit gevaar is des te groter wanneer rechtsregels, in plaats van aan de Grondwet, aan allerlei supranationale regels en internationale rechtsbeginselen en verklaringen worden getoetst, die de nieuwste vorm zijn waarmee aan de aloude nationale constitutie en de aloude rechten en vrijheden afbreuk wordt gedaan.

Vergeten we niet dat de *judicial review* oorspronkelijk alleen de toetsing kon inhouden van nieuwe politieke beslissingen (wetten en dergelijke) aan een aloude constitutie, en zeker nooit omgekeerd. *Judicial review* was een middel "*to limit the powers of political bodies*" en niet om traditionele rechtsregels door rechters te laten afschaffen. Daarvan is met name in de Verenigde Staten in de twintigste eeuw niet veel over gebleven, doordat activistische rechters in de Grondwet allerlei "nieuwe" mensenrechten zijn gaan lezen waaraan dan bestaande regels werden getoetst. Het Europees Hof voor de Rechten van de Mens is de jongste jaren dezelfde toer opgegaan. De weerstand hiertegen werd treffend verwoord door de huidige Amerikaanse opperrechter Antonin Scalia, en wel als volgt: "*the Constitution serves to protect us from and not to adapt us to momentary dominant opinions*"⁵⁴. Hetzelfde gevaar dreigt echter ook in Europa, waar aan het EVRM en de Europese Verdragen meermaals een "evolutieve" interpretatie wordt gegeven die ingaat tegen oude rechten en vrijheden.

Meer bepaald zijn er ook vandaag duidelijk verschillende opvattingen over de toetsing van wetten aan hogere rechtsnormen, en met name over de grondslag van die hogere rechtsnormen: al zijn er ook vele posities tussenin, we kunnen toch onderscheiden tussen:⁵⁵

- de ene die de grondslag zoekt in "*des principes simples et incontestables*"⁵⁶, in "*truths we hold to be self-evident*"⁵⁷, nl. "de rechten en vrijheid van dé mens" als een stel van rechten die door middel van de natuurlijke rede afgeleid worden uit een ideologisch beeld van de mens *in abstracto*, en
- een andere, die de grondslag zoekt in "het recht en de vrijheden van de mensen", en met name in fundamentele instel-

lingen van het recht die door *trial and error* doorheen de geschiedenis van een concrete gemeenschap zijn ontwikkeld en niet door de natuurlijke rede alleen kunnen worden begrepen.

Concrete fundamentele waarborgen en hun bedreiging vandaag

In het bijzonder wil ik Uw aandacht vragen voor het belang van concrete fundamentele waarborgen, vaak van procedurele of vergelijkbare aard. Van bijzonder belang zijn waarborgen die *self-executing* zijn, die geen bijzondere procedure of toetsing vereisen om te worden toegepast. De paradox is inderdaad dat de historische ervaring leert dat dergelijke waarborgen weliswaar het product zijn van een complexe geschiedenis, maar hun functie precies maar kunnen vervullen wanneer de toepassing ervan niet complex is, geen afweging vereist aan de hand van vage beginselen zoals het gelijkheids- of evenredigheidsbeginsel.

De grote fundamentele vrijheden, zoals die in de Belgische Grondwet van 1831 door duidelijke bepalingen zonder veel uitzonderingen werden gegarandeerd, staan vandaag sterk onder druk. Ik heb het dan over de vrijheid van meningsuiting, van vereniging, van onderwijs en de vrijheid die voortvloeit uit de private eigendom. Vandaag de dag leren de ketters dat deze vrijheden moeten "afgewogen" worden tegen andere rechtsbeginselen. Daar waar de Belgische Grondwet een veel sterkere bescherming bood aan deze vrijheden dan allerlei internationale verklaringen, heeft het Hof van Cassatie deze grondwettelijke vrijheden uitgehold door op een perverse wijze de Grondwet ondergeschikt te maken aan bijvoorbeeld het Europees Hof voor de Rechten van de Mens. Op die manier worden onze vrijheden overgeleverd aan vreemde heersers.

Die vreemde heersers zijn dan een excuus voor de Belgische wetgever om wetten uit te vaardigen die zelfs loutere opinies zonder meer strafbaar stellen, zoals bijvoorbeeld in art. 21 van de Antiracismewet (zoals vastgesteld bij wet van 10 mei 2007): het loutere verspreiden van denkbeelden "gegrond op rassuperioriteit" is in dit land strafbaar.

De concrete grondwettelijke waarborgen voor deze vrijheden zijn ook maar al te vaak uitgehold door de rechtspraak dan wel door de politieke instellingen.

Daarbij denk ik bijvoorbeeld aan de instelling van de jury voor politieke misdrijven en drukpersmisdrijven. Wat de politieke misdrijven

betreft werd de grondwettelijke waarborg van de jury vakkundig uitgehold door het Hof van Cassatie en ook door onze parketten duidelijk miskend—zo diende ik eergisteren nog cliënten te verdedigen voor het Hof van beroep die geweigerd hebben te zetelen bij de ongrondwettige verkiezingen van 10 juni van dit jaar en daarvoor manifest uitsluitend politieke bedoelingen hadden—zodat de parketten duidelijk onbevoegd zijn en enkel de assisenprocedure mag worden gevolgd. Wat de drukpersmisdrijven betreft werd deze fundamentele waarborg vooreerst door de rechtspraak uitgehold⁵⁸ en vervolgens door het parlement middels de discriminerende afschaffing van de jury voor drukpersmisdrijven "die door racisme of xenofobie ingegeven zijn", een grondwetswijziging die manifest door politieke partijen werd doorgevoerd om een politieke tegenstander te treffen.

Verder denk ik aan de zogenaamde "getrapte aansprakelijkheid" inzake publicaties van meningen, die kort gezegd inhoudt dat voor een onrechtmatige publicatie de auteur, drukker en verspreider niet elk kunnen worden vervolgd, maar de tweede pas als de eerste niet bekend is en de derde pas als de eerste en tweede niet bekend zijn (nu artikel 25 Grondwet); een waarborg die verkracht wordt door de antiracismewet die het lidmaatschap van een vereniging die discriminerende meningen verspreidt zelfstandig strafbaar stelt (artikel 22 Antiracismewet, zoals vastgesteld door de Wet van 10 mei 2007). Die bepaling is overigens ook een aanfluiting van de vrijheid van vereniging en strijdig met het nog steeds voorrang hebbende decreet van 16 oktober 1830 dat duidelijk stelt dat "*la loi ne pourra atteindre que les actes coupables de l'association ou des associés et non le droit d'association lui-même*". Ook deze grondwetsverkrachting wordt gemotiveerd met verwijzing naar Europese of supranationale verplichtingen.

Daarbij denk ik ook aan de concrete waarborg van het censuurverbod, dat wil zeggen de onmogelijkheid om publicatie en verspreiding van geschriften preventief te verbieden. Jammer genoeg heeft dat de rechtspraak er niet van weerhouden om preventieve verboden uit te vaardigen (bijvoorbeeld door middel van stakingsvorderingen) of preventieve maatregelen van overheidsinstellingen te tolereren, waarbij het Grondwettelijk Hof gelukkig artikel 25 van de Grondwet wel strikt handhaaft.

Daarbij denk ik ook aan de hoger geciteerde bepaling van het decreet van 16 oktober 1830 op de vrijheid van meningsuiting, volgens hetwelk "*Toute institution, toute magistrature créée par le pouvoir, pour soumettre les associations philosophiques ou religieuses, et les cultes, quels qu'ils soient, à l'action ou à l'influence de l'autorité,*

sont abolies", nu vandaag een reeks inquisitoriale overheidsinstellingen bestaan wiens activiteit, indien al niet hun wettelijke taak, er essentieel in bestaat om meningen te bestrijden die zouden aanzetten tot volgens de heersende ideologie niet redelijk verantwoorde vormen van ongelijke behandeling in het maatschappelijk leven.

Andere belangrijke concrete waarborgen, zoals het recht van antwoord, de exceptie van waarheid die maakt dat er geen misdrijf van laster is, en dergelijke, hebben jammer genoeg geen grondwettelijke verankering; het is mijns inziens de taak van de rechtspraak om daaraan eenzelfde constitutionele bescherming te geven, zoals het Grondwettelijk Hof dit in beginsel gedaan heeft met het beroepsgeheim van de advocaat—waarover verder meer. Volgens een zuiver positivistische visie op de rechtspraak kan dit niet, maar zolang dit stapsgewijze gebeurt kan dit wel in de visie van het aloude constitutionalisme. Hetzelfde geldt bijvoorbeeld ook voor de uitbreiding van de waarborgen van de drukpers naar andere communicatietechnieken, die in 1831 nog niet bestonden.

Ook andere fundamentele procedurele waarborgen staan vandaag onder druk. De grondwettelijke waarborg van openbaarheid van de rechtspraak en de rechterlijke uitspraak (artikel 149 GW) is te weinig concrete realiteit. De grondwettelijke motiveringsplicht wordt regelmatig als hinderlijk bestempeld en er zijn plannen tot inperking ervan onder het eufemisme van een "positieve" motiveringsplicht.

Nog een fundamentele waarborg is het recht van elke burger op bijstand van een advocaat en de waarborg van het beroepsgeheim van de advocaat. Dit behoort in onze traditie terecht tot de harde kern van *liberties & privileges* van de burger. Het Grondwettelijk Hof heeft dat ingezien en het beroepsgeheim constitutionele rang gegeven hoewel het niet in onze geschreven grondwet staat⁵⁹, maar supranationale en Europese instellingen storen zich daar niet aan en verplichten de Europese lidstaten om dit beroepsgeheim in te perken in een aantal gevallen en de advocaat zelfs te verplichten zijn cliënt te verklikken zonder de cliënt te mogen waarschuwen (onder andere richtlijn 2001/97 van de EU). Het is de plicht van de eigen magistratuur om in zo'n geval onze zelfs ongeschreven constitutie voorrang te geven en te weigeren "to subject us to a jurisdiction foreign to our constitution". We moeten immers jammer genoeg vaststellen dat het niet van de Europese rechters is dat we de nodige rechtsbescherming krijgen, getuige het arrest Hof van Justitie van de Europese Gemeenschap d.d. 26 juni 2007 nr. C-305/05.

Ook de toegang tot de rechter wordt door de Europese rechtspraak niet langer gegarandeerd, zoals blijkt uit de rechtspraak inzake de inbeslagname van goederen ingevolge internationale boycotts (*in*

casu ex-Joegoslavië) of wegens verdenking van banden met terroristen⁶⁰: het Europees Gerecht van Eerste Aanleg heeft de toegang tot de rechter verworpen in de zaak-*Segi* (beschikking van 7 juni 2004). In de zaak-*Bosphorus*⁶¹ oordeelde het Europees Hof voor de Rechten van de Mens als een ware Pilatus op 30 juni 2005 dat het niet was aangetoond dat het systeem van rechtsbescherming van de EU ter bescherming van fundamentele rechten van burgers tegen beslissingen van de EU manifest onvoldoende was; kort nadien op 21 september 2005 kreeg het Europees Hof voor de Rechten van de Mens een slag in het gezicht vanwege het Europees Gerecht van Eerste Aanleg in de gelijkaardige zaak-*Yusuf en Al Barakaat*:⁶² het Gerecht stelde in absolutistische bewoordingen dat beslissingen van de Veiligheidsraad voorrang hebben boven welke andere rechtsregels ook, zowel boven het nationale recht als dat van de Europese Unie en zelfs boven het Europees Verdrag inzake Rechten van de Mens en fundamentele vrijheden. Erger nog, het Gerecht oordeelt dat zelfs wie geen lid is van de Verenigde Naties (zoals de Europese Unie bijvoorbeeld), daaraan gebonden is. In de recentere arresten-*Ayadi* en *Hassan* (12 juli 2006) wordt al evenmin rechtsbescherming geboden.

In onze aloude constituties is het verder een fundamentele waarborg dat er zeer strikte voorwaarden gelden voor de uitlevering van eigen burgers aan het buitenland; een van de grieven in de Apologie, het Plakkaat zowel als de *Declaration* was precies dat de constitutie geschonden was doordat onderdanen buiten hun rechtsgebied werden gebracht om te worden gevonnist. Ook deze waarborg werd geheel uitgehold door het Europees kaderbesluit van 13 juni 2002 betreffende het Europees aanhoudingsbevel en de procedures van overlevering tussen de lidstaten⁶³ dat lidstaten verplicht zelfs eigen burgers uit te leveren voor feiten die in eigen land zijn begaan en daar niet eens een misdrijf hoeven uit te maken (de vereiste van dubbele strafbaarstelling wordt niet meer in alle gevallen gegarandeerd). Het Duitse weekblad *Die Zeit* had het fijntjes over de gevaren van een delocalisatie van de strafvervolgung: "Schon jetzt ist es üblich geworden, des Terrorismus Verdächtige nach Spanien abzuschicken, weil dort das Machtgefälle zwischen Anklägern und Beschuldigten steiler ist als hierzulande. Die Globalisierung lädt eben nicht nur Lohnarbeit und Kapital dazu ein, sich die günstigsten Standorte zu suchen, sondern offenbar auch die Strafverfolgungsbehörden. Doch was der Ökonomie billig, ist dem Rechtsstaat nicht in jedem Falle recht"⁶⁴.

Het Duitse *Bundesverfassungsgericht* heeft de moed gehad om naar aanleiding van een Spaans verzoek tot uitlevering van een Duitser

van Syrische afkomst de Duitse omzettingwet ongrondwettig te verklaren⁶⁵; volgens dat Hof vereist de rechtsstaat dat een vermeend misdrijf in eigen land begaan niét door een vreemd gerecht kan worden beoordeeld, dat een burger voor zo'n gedraging niet mag worden onderworpen aan een strafprocedure in een vreemd land, in een andere taal, met een andere procedure, een cultureel verschillende context en/of een ander strafrecht (overweging 85). Ik hoor sommige van de oude grieven weerkeren. De Belgische omzettingwet van 19 december 2003 daarentegen werd door ons Grondwettelijk Hof in zijn arrest van 10 oktober 2007 onaangeeroerd gelaten ingevolge een prejudicieel dictaat van het Europees Hof van Justitie en heeft daardoor de kans gemist om in de Belgische grondwet de nodige waarborgen te lezen.

De bescherming van de eigen burgers door het Duitse Grondwettelijk Hof gaat ook in tegen de bij ons heersende politieke correctheid, volgens dewelke het zelfs verboden is wetswijzigingen voor te stellen die buitenlanders anders zouden behandelen dan Belgen, hoewel onze Grondwet het uitdrukkelijk over de grondrechten van de Belgen en de gelijkheid van de Belgen voor de wet heeft.

Conclusies

Ik zou nog lang kunnen doorgaan over de reële en dreigende inperkingen van onze vrijheden door de huidige politieke instellingen, op Belgisch, Europees en jammer genoeg ook meermaals op Vlaams vlak. Maar wanneer het boek der Openbaring van de grote hoer Babylon zegt *"met haar hebben de koningen van de aarde ontucht bedreven"* (Op. 17, 2) en *"(zij) rijdt op het beest met de zeven koppen en tien hoorns"* (Op. 17,7), waarbij *"de tien hoorns zijn tien koningen; zij regeren nog niet, maar voor één uur zullen zij koninklijke macht ontvangen, samen met het beest. Zij zijn eensgezind, en hun macht en gezag geven ze aan het beest"* (Op. 17, 12-13), dan zien we hierin vandaag toch stilaan de contouren van Europese en andere supranationale instellingen, waarvan onze instellingen te vaak de gewillige uitvoerders zijn. Iets vriendelijker gezegd vormen zij de hedendaagse versie van de keizer-koster die door onze voorouders werd afgezet hier te lande. Het *"trek weg uit haar om niet te delen in haar zonden"* houdt mijns inziens dan ook in dat een einde wordt gemaakt aan de kritiekloze overlevering van onze aloude vrijheden aan het supranationale recht. Een van de prioriteiten voor onze juristen vandaag is dan ook weer de voorrang te bekrachtigen van onze constitutie boven het internationaal recht.

Niet alleen schijnt onze rechterlijke macht vandaag niet bereid te zijn de Grondwet voorrang te geven en heeft het Hof van cassatie in een "ondraaglijk licht" arrest de grondwettelijke vrijheden geheel terzijde geschoven omwille van de zogenaamde voorrang van het internationale recht⁶⁶; ook wanneer het erop aankomt de belangen van de constituerende Gemeenschappen van België⁶⁷, en in het bijzonder de Vlaamse gemeenschap mee te beschermen en het zelfbeschikkingsrecht van die Gemeenschap te ondersteunen, is er nog een lange weg te gaan. Minstens op het niveau van het Hof van Cassatie werden we de laatste jaren niet op veel goeds getraceerd, noch wat de vrijheid betreft om voor het eigen volk op te komen, noch wat de garanties betreft voor de tweetaligheid van het gerecht in Brussel. En op de openingszitting van dit jaar werden we getraceerd op een mercuriale van procureur-generaal J.F. Leclerc die waarschuwde tegen pogingen om de sociale grondrechten en sociale verworvenheden uit te hollen via de toekenning van bevoegdheden aan de Gewesten of Gemeenschappen⁶⁸. De creatieve interpretatie van de Grondwet wordt hier dus niet gebruikt om het zelfbeschikkingsrecht van Vlaanderen te beschermen maar om het te verhinderen.

Slotscène

Op 4 januari 1790 trokken de magistraten onder het luiden van de klok 'Triumphante' en van de beiaard van het Belfort in stoet van het Gentse stadhuis naar de Vrijdagmarkt, de plaats waar de graven traditioneel werden ingehuldigd, waren niet minder dan 72 rijtuigen nodig voor het vervoer van de overheidspersonen. Ze werden begeleid door de ruitery in zwart en geel uniform onder leiding van Jan Baptist de Lauretan. In die openbare ruimte werd dezelfde ceremonie uitgevoerd als bij de inhuldiging van de graaf, werd het Manifest voorgelezen door de griffier van de Staten van Vlaanderen⁶⁹, werd dienvolgens de keizer-koster afgezet en werd de Raad van Vlaanderen uitgeroepen tot soeverein hoogste rechtscollege en verklaard dat *"alle Jurisdictie van hogere rechtscolleges over Vlaanderen nu en voor alsdan ten eeuwiggen dage zal onderblyven"*. Vervolgens trokken de afgevaardigden naar de Sint-Baafskathedraal waar een *Te Deum* werd gezongen om de Heer te danken voor de bevrijding.⁷⁰

Anders dan in de Verenigde Provinciën en de Verenigde Staten van Amerika heeft het jammer genoeg niet erg lang geduurd vooraleer buitenlandse troepen, Oostenrijkse en Franse, een einde zouden maken aan dit experiment. En het was in grote mate door de

verdeeldheid van de Vlamingen dat dit gebeurde. Wellicht was het ook omdat de nieuwe bestuurders de aloude constitutie te letterlijk en punctueel opvatten en de instellingen er te weinig in geslaagd zijn de nieuwe natie in zijn geheel te representeren.

Maar op zijn minst hebben Raepsaet en de Graeve net zoals de auteurs van het Plakkaat van Verlatinge de historische kans, het *Kairós*, proberen te benutten en op zijn minst hebben zij, in de traditie van dat Plakkaat, een beargumenteerd juridisch precedent geschreven, een vonnis dat ons ook vandaag moge inspireren.

- 1 onder andere op <http://www.archives.gov/national-archives-experience/charters/declaration.html> te vinden. Er is natuurlijk een hele bibliotheek gewijd aan deze tekst. Voor een retorische analyse, zie Stephen E. LUCAS, "Justifying America: The Declaration of Independence as a Rhetorical Document" in Thomas W. Benson (red.), *American Rhetoric: Context and Criticism* (1989); verkort als "The Stylistic Artistry of the Declaration of Independence" op http://www.archives.gov/national-archives-experience/charters/declaration_style.html
- 2 Zie hierover H. DE SCHEPPER, "De Nederlandse Opstand en de totstandkoming van een (con)federaal constitutionalisme", *Ex Tempore. Historisch Tijdschrift KUNijmegen* jg. 9 (1990) 160 v.
- 3 Tekst onder meer op <http://webh01.ua.ac.be/storme/unievanutrecht.html>. Kritische uitgave door S. GROENVELD & H.L. LEEUWENBERG, *De Unie van Utrecht. Wording en werking van een verbond en een verbondsacte*, Nijhoff Den Haag 1979.
- 4 Ze werd immers door de in de Unie van Atrecht verenigde Waalse provincies een "*Union particulière des provinces flamandes*" genoemd (geciteerd door H. de SCHEPPER, a.w.).
- 5 Originele tekst op http://nl.wikisource.org/wiki/Plakkaat_van_Verlatinghe of <http://www.storme.be/verlating.html>. Voor een hedendaagse hertaling van tekst en commentaar, zie *Plakkaat van Verlatinge, vertaald en ingeleid en van aantekeningen voorzien door M.E.H.N. MOUT*, Historische uitgeverij Groningen 2006. De belangrijkste auteur was Jan van Asseliers, audiencier van de Staten-generaal en voorheen secretaris van de stad Antwerpen.
- 6 Zie onder meer R. de SCHRYVER, "De onafhankelijkheidsverklaringen van negen Oostenrijks-Nederlandse Provinciën 1789-1790", in *Docendo discimus. Liber amicorum Romain Van Eenoo*, Academia Press Gent 1999, 629 v.; Luc DHONDT, *Verlichte monarchie, Ancien regime en revolutie*, Doctoraatsthesis U. Gent 1993.
- 7 1750-1832. Op die dag zat Raepsaet wel gevangen in Brussel; hij kwam vrij op 6 december 1789 bij de val van Brussel.
- 8 1736-1805. Zie over hem onder meer G. SCHRANS, *Vrijmetselaars te Gent in de XVIIIde eeuw*, Liberaal Archief Gent 1997, p. 195 v.
- 9 In de Franse versie is de titel "Manifeste des états de Flandre". Nederlandse tekst op http://nl.wikisource.org/wiki/Manifest_van_de_provincie_Vlaanderen of <http://www.storme.be/onafhankelijkverklaring.html>. Voor een analyse hiervan zie ook G. MARTYN en L. BURGELMAN, "Les Etats de Flandre et l'absolutisme de l'Empereur Joseph II: à propos de la déclaration d'indépendance du 4 janvier 1790", in Dauchy, S. en Lecomte, C. (ed.), *L'absolutisme éclairé. Actes des*

jours internationales tenues à Versailles du 1er au 4 juin 2000, Rijsel, Centre d'Histoire Judiciaire, 2002, 137-150.

- 10 G. SCHRANS, a.w., p. 198.
- 11 Zie verder, alsook uitvoerig G. MARTYN en L. BURGELMAN, "Les Etats de Flandre et l'absolutisme de l'Empereur Joseph II: à propos de la déclaration d'indépendance du 4 janvier 1790", in S. Dauchy en C. Lecomte (red.), *L'absolutisme éclairé. Actes des jours internationales tenues à Versailles du 1er au 4 juin 2000*, Rijsel, Centre d'Histoire Judiciaire, 2002, 137 v.
- 12 [http://nl.wikisource.org/wiki/Vereenigde_Nederlandsche_Staeten_\(tractaat_van_vereeniging\)](http://nl.wikisource.org/wiki/Vereenigde_Nederlandsche_Staeten_(tractaat_van_vereeniging)) of <http://storme.be/vereinigdenederlandschestaeten.html>.
- 13 J.P.A. COOPMANS, "Het Plakkaat van Verlatinge 1581 en de Declaration of Independence 1776", 98. *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* (1983), 540v. beschrijft uitvoerig de gelijkenissen en verschillen in de inhoud van beide documenten, maar acht het onwaarschijnlijk dat Jefferson de tekst van het Plakkaat had gebuikt; Stephen E. LUCAS, "The Plakkaat Van Verlatinge: A Neglected Model for the American Declaration of Independence.", in Rosemarijn Hoefte & Johanna C. Kardux (red.), *Connecting Cultures, The Netherlands in Five Centuries of Transatlantic Exchange*, VU University Press Amsterdam 1994, 187 v. komt op grond van een stilistische tekstanalyse tot het besluit dat er wel degelijk een rechtstreekse invloed is geweest van het Plakkaat. Zie verder recent F. STEVENS, "Les Pays-Bas et les Etats-Unis : une influence institutionnelle réciproque ? In: F. Mazzanti Pepe (red.), *Culture costituzionali a confronto. Europa e Stati Uniti tra Otto e Novecento. Atti del Convegno internazionale*, Genova 29-30 aprile 2004. uitg. Name Genova 2005, 323 v.
- 14 H.H. ROWEN, "The Union of Utrecht and the Articles of Confederation, The Batavian Constitution and the American Constitution: a double parallel", R. VIERHAUS (red.), *Herrschaftsverträge, Wahlkapitulationen, Fundamentalgesetze*, 281 v.; J.W. SCHULTE-NORDHOLT, "The example of the Dutch Republic for American Federalism", 94. *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 1979, p. 437 v. In een oudere analyse komt W.H. RIKER, "Dutch and American Federalism", 18. *Journal of the History of Ideas* (1957), p. 495 v., tot het besluit dat de opstellers van de Grondwet van 1787 slechts een zeer oppervlakkige kennis hadden van het staatsrecht van de Verenigde Provinciën. Dit doet geen afbreuk aan de modelfunctie van de tekst van het Plakkaat c.q. de Unie van Utrecht bij de onafhankelijkheidsverklaring c.q. federale "grondwet" van 1777.
- 15 Zie onder meer Th. GORMAN, *America and Belgium. A Study of the Influence of the United States upon the Belgian Revolution of 1788-1789*, London 1925; F. STEVENS, a.w. p. 332 v.
- 16 Een drama van A.-M. Le Mierre uit 1770.
- 17 Vgl. reeds J.P.A. COOPMANS, a.w. p. 547 v. Hij verwijst ook naar het vonnis houdende veroordeling van King Charles Stuart van 20 januari 1649.
- 18 J.P.A. COOPMANS maakt de vergelijking met de invloed op de Amerikaanse onafhankelijkheidsverklaring van het pamflet van Thomas PAINE, *Common sense*, uit januari 1776 (te vinden op <http://www.bartleby.com/133>). Jefferson anderzijds had al ervaring opgedaan met het opstellen van de grondwet van Virginia, die van net voor de onafhankelijkheidsverklaring dateert.
- 19 <http://gutenberg.spiegel.de/?id=5&xid=1369&kapitel=1>.
- 20 Bijvoorbeeld Maria Chiara PIEVATOLO, "The Tribunal of Reason: Kant and the Juridical Nature of Pure Reason", 12. *Ratio Juris* (1999), 311 v.
- 21 Uit *The Writings of Thomas Jefferson*, red. L. FORD, Putnam New York 1892-99, X, p. 343 (Thomas Jefferson à Henry Lee), gecit. door F. STEVENS, a.w. p. 327.

- 22 Uit de *Discours d'ouverture du Congrès National*, 10 november 1830, gedrukt in E.I. VAN OVERLOOP, *Exposé des motifs de la Constitution belge*, Goemaere Brussel 1864, p. 8 v.
- 23 G. SCHRANS, a.w. p. 201
- 24 Vergelijkbaar samengevat door J.P.A. COOPMANS, a.w. p. 549.
- 25 Waarbij minstens het eerste deel van de zin reeds in 1573 omzeggens letterlijk te vinden is bij Théodore de Bèze, *Du droit des magistrats sur leurs sujets = De jure magistratum in subditos* (1573-1574), hst. 5 (in Engelse vertaling op <http://www.constitution.org/cmt/beza/magistrates.htm>). De Bèze was een van de leermeesters van Pierre Loyseleur de Villiers, de hoofdauteur van de Apologie van Willem van Oranje.
- 26 Die weliswaar een stuk minder uitgewerkt was dan die van Brabant uit 1356.
- 27 Zie reeds eerder in onze Vlaamse geschiedenis de toespraak van Iwein van Aalst die op 16 februari 1128 rekenschap vroeg aan graaf Willem Clito: "(...) *Het recht en de heilige eden die wij in uw naam hadden gezworen (...) hebt gij zelf persoonlijk verbroken en uw en onze trouw, die we daaromtrent hebben gezworen, hebt gij geschonden. (...) Mogen de leiders van beide kampen en onze mede-pairs en alle vroede mannen onder de geestelijken en de leken samenkomen in vrede en ongewapend (... en dat zij een oordeel vellen! (...)* Wanneer gij iemand zijt die buiten de wet staat, ga dan weg uit het graafschap en laat het ons toevertrouwen aan een geschikt man die de wet respecteert (...). *Iets waardigs kunt gij in dit graafschap niet doen wanneer het tegen onze raad ingaat* (Uit het Dagboek van Galbert van Brugge, vertaald door A. DEMYTTENAERE en uitgegeven met inleiding van R. VAN CAENEGEM als *De moord op Karel de Goede*, Davidsfonds Leuven 1999, p. 234-235). Voor een meer algemene studie van die zogenaamde *Herrschaftsverträge* die vooral vanaf de dertiende eeuw gedocumenteerd werden (bijvoorbeeld de Magna Carta 1215) en een grote rol gingen spelen, zie de bijdragen in R. VIERHAUS (red.), *Herrschaftsverträge, Wahlkapitulationen, Fundamentalgesetze*, Vandenhoeck & Ruprecht Göttingen 1977.
- 28 Vgl. P. VAN PETEGHEM, "Politieke ideologie in de Apologie", in *Apologie van Willem van Oranje, hertaling en evaluatie na 40 jaar 1580-1980*, Lannoo Tielt 1980, p. (39) 45.
- 29 In de uitgave van Groenveld en Leeuwenberg, *De Unie van Utrecht...* (Den Haag 1979), 29-30.
- 30 Zie in het bijzonder reeds het genoemde werk van Théodore de Bèze, *Du droit des magistrats sur leurs sujets*.
- 31 Raepsaet heeft een rechtshistorische studie gepubliceerd ("Recherches sur l'origine et la nature des inaugurations des princes souverains des XVII provinces des Pays-Bas", in *Oeuvres complètes de J.J. Raepsaet*, I (1838) p. 121 v.), waarbij hij onderscheidt tussen de erfelijke rechten van de koning als grondeigenaar en de rechten als heerser, die afhankelijk waren van een inhuldiging. Indien de overheid zijn verplichtingen niet nakwam, en meer bepaald inbreuk pleegde op de rechten en vrijheden van het volk, kon men volgens de middeleeuwse opvatting zoals Raepsaet ze analyseert weliswaar niet ontegenen, maar wel alle plichten staken, zoals het betalen van belastingen, militaire dienst en zo voort. In de Akte van Verlatinge werd echter duidelijk ook de andere stap gezet en ook de territoriale aanspraak van de vorst afgewezen.
- 32 Dit moet in die zin worden genuanceerd dat er tussen 1576 en 1587 zowel federale als confederale tendensen waren; die laatste heeft het duidelijk gehaald vanaf 1588. Zie H. de SCHEPPER, a.w.
- 33 Over de benoeming van de rechters na de Belgische omwenteling verschenen interessante studies van J.-P. NANDRIN, onder meer "L'acte de fondation des nominations politiques de la magistrature. La Cour de cassation à l'aube de

- l'indépendance belge", 28. *BTNG / RBHC* 1998, 153 v., te vinden op <http://www.flwi.ugent.be/btng-rbhc/fr/archives/1998-0102.html>; *La justice de paix à l'aube de l'indépendance de la Belgique (1832-1848): la professionnalisation d'une fonction judiciaire*, FUSL Brussel 1998.
- 34 onder meer op <http://www.federalist.com/histdocs/marburyvmadison.htm> of http://www.law.cornell.edu/supct/search/display.html?terms=madison&url=/supct/html/historics/USSC_CR_0005_0137_ZO.html.
- 35 Eerder vinden we dergelijke beslissingen reeds op het niveau van de staten meer bepaald in het arrest van de hoogste gerechtshof van Virginia, *Commonwealth v. Caton*, 1782, en in North Carolina, in het arrest *Bayard v. Singleton* uit 1787. Zie S. SNOWISS, *Judicial review and the law of the constitution*, Yale Univ. press, New Haven 1990; R. VAN CAENEGEM, *Historical considerations on judicial review and federalism in the United States of America, with special reference to England and the Dutch Republic*, Koninklijke Vlaamse Academie van België voor Wetenschappen en Kunsten, Brussel 2003, p. 11.
- 36 Ook SNOWISS en VAN CAENEGEM retraceren de Amerikaanse opvatting naar de traditie van Coke.
- 37 Zie uitvoerig J.G.A. POCKOCK, *The Ancient Constitution and Feudal Law*, (2) 1987; G. BURGESS, *The Politics of the Ancient Constitution*, Pennsylvania State University 1992; H.J. BERMAN, "The Origins of Historical Jurisprudence: Cole, Selden, Hale", 103. *Yale Law Journal*, 194, p. 1651 v.
- 38 1552-1634, onder andere lid van het parlement, solicitor general, chief justice of Common Pleas, chief justice of King's Bench 1613-1616 (afgezet door koning James VI na conflict). Zie uitvoeriger over de opvattingen van Coke Daniel J. HULSEBOSCH, "The Ancient Constitution and the Expanding Empire: Sir Edward Coke's British Jurisprudence," 21 *Law and History Review* (2003), p. 439 v., ook op <http://www.historycooperative.org/journals/lhr/21.3/hulsebosch.html>.
- 39 Zie onder meer op http://press-pubs.uchicago.edu/founders/documents/amendV_due_process1.html
- 40 Voor de evolutie van Coke's theorieën tot de Amerikaanse judicial review, zie onder meer J.Ph. REID, *Rule of Law; The Jurisprudence of Liberty in the Seventeenth and Eighteenth Century*, Northern Illinois Univ. Press 2004; D. HULSEBOSCH, a.w., 21. *Law and History Review* 2003, 439 v.
- 41 Over deze geschiedenis van het begrip constitutie, zie bijvoorbeeld G. SARTORI, "Constitutionalism: A Preliminary Discussion", 56. *The American Political Science Review*, 1962, p. 853 v. en vooral G. STOURZH, "Staatsformenlehre und Fundamentalgesetze in England und Nordamerika im 17. und 18. Jahrhundert", in R. VIERHAUS (red.), *Herrschaftsverträge, Wahlkapitulationen, Fundamentalgesetze*, 294 v. Zie ook M.P. THOMPSON, "The History of Fundamental Law in Political thought from the French Wars of Religion to the American Revolution", 91. *The American Historical Review* (1986), p. 1103 v.
- 42 H. de SCHEPPER, a.w.; J.P.A. COOPMANS, a.w. p. 550 met verw. naar H.A. ENNO VAN GELDER, "Het streven van Prins Willem van Oranje", in *Van Beeldenstorm tot Pacificatie*, Amsterdam-Brussel 1964, (115 v.) 124.
- 43 Enkele gegevens hierover zijn te vinden op http://www.ucl.ac.uk/dutch/self_study_packs/dutch_language/batavian_myth/grotius.html. Zie over Grotius de rechte biografie van Henk NELLEN, *Hugo de Groot, Een leven in strijd om de vrede 1583-1645*, Balans 2007.
- 44 Die het concept van *lex fundamentalis* uitwerkte in zijn *Politica methodice digesta* uit 1603.
- 45 De uitdrukking "loi fondamentale" werd ook gebruikt door Théodore de Bèze (Lat. Beza), in het reeds genoemde *Du droit des magistrats sur leurs sujets = De jure magistratum in subditos* (1573-1574). Beide werken zijn niet toevallig

- ontstaan kort na de bloedige Bartholomeusnacht van 1572.
- 46 Sinds de eerste helft van de 14e eeuw was het de taak van het Parlement van Parijs om de *lettres patentes* van de koning te "registreren" (met name publiceren en uitvoerbaar te maken); vanaf de vijftiende eeuw konden de Parlementen ook "remonstreren", met name objecties maken. Indien er een objectie was, en de koning wilde doorzetten, diende hij een "lit de justice" te organiseren, met name zich met de pairs de France naar het Parlement te begeven om zijn wil door te zetten. In feite is er een voortdurende machtsstrijd geweest tussen de Parlementen en de koning over de vraag wie het laatste woord had, en vinden in de doctrine beide standpunten verwoord. Zie onder meer (vanuit monarchistisch standpunt) B. BASSE, *La constitution de l'ancienne France, Principes et lois fondamentales de la royauté française*, Presses Saint-Louis 1973, 237 v. Ook Basse stelt wel uitdrukkelijk dat er *lois constitutionnelles* waren die de koning niet kon wijzigen (p. 245 v.).
- 47 De *judicial review* werd uitdrukkelijk verdedigd in een toespraak van Eerste Voorzitter (van het parlement van Parijs) Achille de Harlay de Sancy in 1586. De verdediging van deze constitutie lag aan de basis van de eerste "Fronde" in 1648, de *Fronde parlementaire* of opstand van de gerechtshoven tegen de koning (in het bijzonder tegen kardinaal Mazarin). Een van de auteurs die deze theorie heeft uitgewerkt was de oud-advocaat en kanunnik Claude Joly, meer bijzonder in zijn *Recueil de maximes véritables et importantes pour l'institution du roi, contre la fausse et pernicieuse politique du cardinal de Mazarin, prétendu surintendant de l'éducation de Sa Majesté*, Parijs 1652. Zie verder A. LEMAIRE, *Les lois fondamentales de la monarchie française, d'après les théoriciens de l'ancien régime*, Parijs 1907, herdruk Genève 1975; B. BASSE, *La constitution de l'ancienne France*, Morin Parijs 1986.
- 48 Te vinden op <http://mjp.univ-perp.fr/france/co1789.htm> .
- 49 De term werd vnl. gebruikt door J.K. SPENER, *Teutsches Ius Publicum* (1723-33), maar hij bouwde voort op zeventiende-eeuwse voorgangers (de school van de *Reichs-Historiker*). Zie daarover meer bij O. von GIERKE, *Johannes Althusius und die Entwicklung der naturrechtlichen Staatstheorien. Zugleich ein Beitrag zur Geschichte der Rechtssystematik*, Engelse vertaling door MAITLAND als *Political Theories of the Middle Ages*, 1900.
- 50 En gepresenteerd aan keizer Jozef II zie G. MARTYN & L. BURGELMAN, a.w. p. 141. Het stuk bevindt zich in het Rijksarchief te Gent.
- 51 Zie hierover bijvoorbeeld Dale K. VAN KLEY, "New Wine in Old Wineskins: Continuity and Rupture in the Pamphlet Debate of the French Prerevolution, 1787-1789", 17. *French Historical Studies* 1991, 447 v.
- 52 Zie hierover de mercuriale van Eerste advocaat-generaal L. SOENENS, Gent 15 september 1927: "Le contrôle judiciaire de la Constitutionnalité des lois".
- 53 J.J. ROUSSEAU, *Du contrat social*, 1762.
- 54 Geciteerd door R. VAN CAENEGEM, *Historical considerations on judicial review and federalism in the United States of America, with special reference to England and the Dutch Republic*, p. 19 met verw. naar V. CRAPANZANO, *Serving the Word: Literalism in America from the Pulpit to the Bench*, New York 2000.
- 55 Vgl. H. BRUGMANS, "De 'Apologie', een actueel politiek stuk", in *Apologie van Willem van Oranje, hertaling en evaluatie na 40 jaar 1580-1980*, Lannoo Tielt 1980, p. (71) 79.
- 56 Preambule van de Franse Déclaration des droits de l'Homme et du citoyen 1789.
- 57 Amerikaanse Declaration of independence. Deze sloot enerzijds aan bij de theorie van het sociaal contract als constructie, maar toch ook sterk bij de zogenaamde Schotse Verlichting van *moral philosophers*, die veel minder rationalistisch was dan de zogenaamde Franse Verlichting. Zie over het onderscheid

- mij *Levensbeschouwelijke visies op staat, recht en civil society* (2^e uitgave 2007), <http://storme.be/levensbeschouwing.html> .
- 58 Bijvoorbeeld Cass. 7 december 1971 en Cass. 18 september 1973, waarbij de bescherming van de vrijheid van drukpers beperkt wordt tot publicaties die volgens de rechter een mening zouden inhouden.
- 59 Grondwettelijk Hof, onder andere arresten nrs. 2000/46, 2006/100 en 2006/129.
- 60 Zie onder meer D. PACQUEE & S. DEWULF, "Terrorismelijsten", *NjW* 2006, 78.
- 61 Besproken door W. VANDENHOLE in *RW* 2007-2008, 421.
- 62 Samenvatting in het persbericht op <http://curia.europa.eu/nl/actu/communiques/cp05/aff/cp050079nl.pdf>.
- 63 <http://europa.eu.int/eur-lex/lex/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32002F0584:NL:HTML>
- 64 Gero von RANDOW, "Büffet gesperrt: Der Bürger muss wissen, woran er ist", http://www.zeit.de/2005/29/eu_haftbefehl_kommentar. Vertaling: Nu reeds is het gebruikelijk terrorismeverdachten naar Spanje af te schuiven, omdat de machtsverhouding tussen openbare aanklager en beschuldigde daar een stuk steiler is dan hier. De globalisering nodigt niet alleen arbeid en kapitaal uit om de goedkoopste lokalisatie te zoeken, maar ook de strafvervolgingsoverheid. Maar wat goedkoop is voor de economie, is daarom nog geen recht voor de rechtsstaat.
- 65 BVerfG 18 juli 2005. Zie mijn commentaar op <http://webh01.ua.ac.be/storme/meerwaardeduitsenationaliteit.html>.
- 66 Cass. 9 november 2004. Zie met name de kritische bedenkingen van F. MEERSSCHAUT, "De ondraaglijke lichtheid van de Grondwet", noot onder Cass 9 november 2004, *TBP* 2005, 49 v.
- 67 Dit zijn de Vlaamse en de Franstalige Gemeenschap: zonder allebei bestaat België immers niet meer.
- 68 "Sociale zekerheid: honderdduizend of niets, stop of ga je verder? Sécurité sociale: stop ou encore?", http://www.juridat.be/cass/cass_nl/p1.htm, *RW* 2007-2008, (506) 511.
- 69 Joseph Franciscus de Bast (1749-1805) volgens G. SCHRANS, a.w. p. 199.
- 70 Voor nadere gegevens, zie G. MARTYN & L. BURGELMAN, a.w.

Het neersabelen van een Potemkin-proces

Mr Michaël Vandamme

In april 2001 zag het er plots heel benard uit voor de voormalige Joegoslavische president Slobodan Milosevic. Op vrij spectaculaire wijze werd hij in zijn villa, gelegen in een van de betere wijken van Belgrado, bij de lurven gegrepen. Erg letterlijk trouwens. In afwachting van zijn berechting voor het enkele jaren eerder opgerichte Joegoslavië-tribunaal (voluit het *'International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia'*, of 'ICTY') werd hij onverwijld naar Den Haag gevoerd. De geneugten van 'de residentie' gingen echter grotendeels aan hem voorbij. Een cel in Scheveningen en vanaf 2002 zijn lot uitzweten in een rechtszaal, daar moest hij het mee doen. Dat zweten bleek trouwens een werk van lange adem te zijn. Maar zie, ongeveer 4 jaar nadat het startschot was afgevuurd, overleed de hoofdvogel van het ICTY, nog voor het tot een veroordeling kwam. Dat is een gekende geschiedenis. Minder duidelijk is de manier waarop dit geding gevoerd werd. Hier een antwoord op verschaffen is hetgeen de omstrede auteur John Laughland met zijn recentste boek ambieert.

Dönitz achterna

Toen Milosevic voor de rechter verscheen werd meer dan eens geopperd dat dit een primeur was. Nooit eerder, ze orakelde een overtuigde pers, stond een voormalig staatshoofd voor zo'n internationale rechtbank terecht. Nee, de tijd van het klein grut was voorbij. Dit was een vette vis, of niet soms? Klopt niet, argumenteert Laughland. Voor de echte primeur moet men naar de naoorlogse processen van Nürnberg terugkeren. Daar stond een zekere grootadmiraal Karl Dönitz terecht. Misschien niet zo bekend bij het brede publiek, maar wel staatshoofd van Duitsland op het ogenblik van de capitulatie. De Führer hemzelf duidde hem als opvolger aan vlak voor die zich een kogel door het hoofd joeg. Dönitz (trouwens de grote 'duikbootman' tijdens WOII) werd trouwens voor 10 jaar de nor ingedraaid. Het is een eerste misverstand

Vivat Academia 137

dat Laughland de wereld uithelpt. Trouwens, het proces Milosevic, zo meent hij, doet hem niet aan Dönitz of Nürnberg denken. Eerder aan het proces van Riom waarbij tijdens de oorlogsjaren topfiguren uit de Franse derde republiek als Blum en Daladier door het Vichy-regime terecht werden omwille van hun buitenlands beleid voor de oorlogsjaren en de nederlaag van '40. Men begrijpe: een schertsvertoning. Hoe dan ook, de toon is vrij snel gezet. Alvorens wat dieper in te gaan op zijn verhaal, een kort woord over de auteur zelf.

'Dover in King Lear'

'Academicus, auteur en journalist', zo zou men hem kunnen omschrijven. En in al deze bedrijvigheden deinst hij er niet voor terug heilige huisjes te slopen. Over de Europese Unie en de bredere Europese gedachte, bijvoorbeeld. Om slechts één voorbeeld te geven: zo'n tien jaar geleden verscheen van zijn hand *The Tainted Source*, een boek waarin hij de totalitaire wortels van die Europese gedachte aantoonde. Publiceren doet hij in—enigszins—uiteenlopende bladen: van *The Spectator* tot *The Guardian*. De voorbije jaren verschenen diverse artikels van zijn hand waarin hij een aantal aspecten van de Balkanoorlogen toelichtte. De aard van het beestje indachtig werd die analyse overgoten door een politiek incorrect sausje. Het opvolgen van het proces Milosevic maakte deel uit van deze activiteiten. Zo te zien heeft hij de smaak ook stevig te pakken: zijn volgende werk, *A History of Political Trials: From Charles I to Saddam Hussein*, verschijnt midden volgend jaar.

John Laughland was een van de laatste Westerse journalisten die Milosevic te zien kreeg. Eind 2005 was dat. De opnameapparatuur die hij voor de gelegenheid verstoep had, overleefde de veiligheidscontrole niet. De ontmoeting vond plaats (een relaas ervan verscheen destijds in *The Spectator*). "Dit tribunaal in Den Haag", zo schreef hij, "is zo een beetje als de stad Dover in *King Lear*: nagevoel alle protagonisten van de Balkanoorlogen zijn er verzameld." Sommigen zouden er een symbool in ontwaren, maar op een zeker moment zorgden alimentaire redenen ervoor dat die "protagonisten" ook samen actie gingen voeren. Wat ze op hun bord kregen, zo vonden ze, was gewoonweg niet te vreten. Resultaten bleven overigens niet uit: een Kroatische traiteur werd van dan af met de catering belast. De Milosevic die hij ontmoette was verzwakt, maar strijdvaardig. "De aanklacht zit vol tegenstrijdigheden", zou hij verklaard hebben. "Kijk hier, op de ene plek wordt gesteld dat

het conflict in Kroatië vanaf 8 oktober 1991 internationaal van aard was. Elders wordt dan weer gezegd dat Joegoslavië bestaan heeft tot 27 april 1992. Hoe kunnen beide passages nu gerijmd worden?" Op dit punt gaat hij de narratieve toer op. "Ze kunnen niet winnen, vrijheid is een internationale waarde." Ging Laughland in zijn relaas wat kort door de bocht om het journalistiek eindwerk wat te kruiden? Feit is dat zijn boek over het proces als dusdanig de ernst zelve is.

Legaliteit

Vaak wordt een verband gelegd tussen het proces van Nürnberg en het ICTY. Een fundamentele misvatting, beklemtoont Laughland. Het ICTY mag dan al pretenderen namens de 'internationale gemeenschap' op te treden, in het naoorlogse Nürnberg was dat alvast niet aan de orde. Het ging om een optreden van de geallieerde landen die de oorlog gewonnen hadden. Geen gelegenheid om dit te benadrukken werd over het hoofd gezien—men leze er de bewuste documenten op na, adviseert hij. Dit "langste strafproces uit de geschiedenis", zoals hij het geding tegen Milosevic omschrijft, is dus een geheel nieuw gegeven. Vol anomalieën trouwens. Men zou de kritiekpunten die hij op tafel gooit in twee categorieën kunnen opdelen. De legitimiteit van het proces en de manier waarop het gevoerd werd. Kortom, '*legalität und legitimität*', om de Duitse rechtsgeleerde Carl Schmitt te plagiëren.

Overwinningsproces

Zijn eerste bezwaar is dat het hier in wezen om een overwinningsproces gaat. De aanklacht tegen Milosevic werd in mei 1999 geformuleerd, op dat moment was de NAVO al twee maanden druk bedrijvig Servië met een bommenregen te bestoken. Pas in juni zou er een einde aan komen. Een ten top gedreven emotionaliteit moest verdoezelen welk spel men aan het spelen was. "De oorlog van de NAVO en de aanklacht tegen Milosevic waren op de meest fundamentele manier ideologisch aan mekaar gebonden. (...) Zelf tijdens de bommencampagne was op de webstek van het Joegoslavië-tribunaal een link naar de NAVO te vinden." Over het waarom van de ingreep kunnen vele vragen gesteld worden. Ideologische en geopolitieke belangen speelden een rol, maar daar

gaat het nu even niet over. Los van de legitimiteit van het hele gebeuren—NAVO-interventie, maar ook proces—is er de kwestie van de legaliteit, van de manier waarop het proces gevoerd werd. Het gros van zijn argumenten hebben hierop betrekking. Het begint al bij de oprichting van het ICTY. Twee uitgesproken Moslimlanden—Maleisië en Pakistan—waren er als de kippen bij om het project te financieren. Aanvankelijk tekenden ze voor zomaar even 94% van het kostenplaatje. De band tussen hun gulheid en hun affectieve gevoelens voor de Bosnische moslim geloofsgenoten kan niet miskend worden, meent Laughland. Na enige tijd werd de VS de belangrijkste 'sponsor' van het gebeuren, en de anti-Servische inslag die van in het begin aanwezig was bleef een constante. Tot op de dag van vandaag blijven de Amerikanen het leeuwendeel van de kostprijs voor hun rekening nemen. Hun bijdrage ligt zomaar even viermaal hoger dan de nummer 2 op het lijstje van gulle schenkers: de Europese Commissie. De omschrijving is zonet al gevallen. Laughland noemt het proces Milosevic "het langste strafproces uit de geschiedenis". Daar waar de gedingen die na de tweede wereldoorlog in Nürnberg gevoerd werden een kwestie van maanden waren, sleepte deze zaak aan van begin 2002 tot... 11 maart 2006. En dat was dan nog de dag waarop de beklaagde er het bijltje bij neerlegde. Op dat ogenblik waren de transcripties van de debatten goed voor—men zegge en schrijve—50.000 pagina's. Als men er alle opgeworpen stukken bijtelt kan men afkloppen aan 1,2 miljoen bladzijden! Zomaar even driehonderd getuigen maakten in de loop der jaren hun opwachting. Als men naar de financiële kant van de zaak kijkt, verkrijgt men cijfers die zo mogelijk nog hallucanter zijn. Het jaarbudget van het ICTY bedraagt 300 miljoen \$. Hiervan zou—over de jaren heen—zo'n 60 miljoen \$ naar dat ene proces gestroomd zijn. Nu ja, het geldelijke argument is misschien niet het meest cruciale. Maar wat te denken van het volgende? Zo'n twee jaar had de aanklager nodig om zijn document in definitieve vorm te gieten. "Een dergelijke aanpak zou zelfs Stalin doen blozen", merkte een waarnemer ooit op.

Van Pyongyang naar Den Haag

In juli 2004, temidden van het procesverloop, stierf één van de drie rechters. Als dit gebeurt, zo verduidelijkt Laughland, is het gangbaar dat een proces ofwel wordt stopgezet, ofwel met een nieuwe rechter van in het begin wordt overgedaan. Dit gebeurde niet en het geding werd gewoon verder gezet. "Het is een beetje alsof tij-

dens een assisenzaak een derde van de juryleden zouden wegvallen. Kan men zich inbeelden dat ze vervangen zouden worden en alles gewoon zijn verder verloop zou kennen?" In Pyongyang of Teheran zou het niemand maar verbazen, maar in Den Haag waar 'de internationale gemeenschap' geacht wordt haar beste beentje voor te zetten? Een andere anomalie was de gezondheidstoestand van de beklagde. Gedurende een groot deel van het proces was deze gebrekkig. Op sommige momenten was Milosevic zelfs te ziek om zijn eigen proces bij te wonen, toch zagen de rechters er geen graten in om gewoon in zijn afwezigheid verder te doen. En wat te denken ook van de carrousel rond een adequate verzorging van beklagde nummer één? Zelf trok hij door zijn vraag om in Rusland verzorgd te worden misschien wat stevig aan de rekker, toch blijft de vraag of een andere, meer gepaste behandeling zijn leven niet tot het eindvonnis had kunnen rekken. Of wou men net dat vermijden? Milosevic wou zichzelf verdedigen en weigerde de bijstand van een advocaat. Dat was echter zonder het Hof gerekend, dat hem tegen zijn wil om een raadsman oplegde. Ook dit is, als men de onderlegden in de materie mag geloven, een gebruik dat lijnrecht ingaat tegen dat mooie concept van 'rechten van de verdediging'. Nog een heikel punt dat Laughland aanhaalt: toen hij al naar Den Haag was overgebracht, werd de aanklacht uitgebreid. Ook dit blijkt strijdig zijn met de courante regels ter zake.

De waslijst met argumenten is behoorlijk lang. Het ene al met meer pertinentie dan het andere. En toch: Laughland slaagt erin enkele stevige nagels met koppen te slaan. Kortom, dit *Trial*-boek stelt vragen en stemt tot nadenken. Bij wijze van afsluiting nog volgend citaat: "Reeds van bij de oprichting was de onwettelijkheid van het Joegoslavië-tribunaal duidelijk. De officiële verklaring luidde dat de wil om vrede te promoten aan de basis van haar oprichting lag, in werkelijkheid was haar doel de Servische leiders te criminaliseren. (...) Potemkin-democratie is de constructie die men in Bosnië op poten zette, met als gevolg dat het Joegoslavië-Tribunaal in het allerbeste geval een 'Potemkin-gerechtigheid aflevert.'" Erg illustratief voor de teneur van het boek is deze quote wel.

John Laughland, *Travesty. The trial of Slobodan Milosevic and the corruption of international justice*, Londen, Pluto Press, 2007, 214p.

Ernst Jünger: De erfenis. Twee nieuwe biografieën werpen een nieuw licht op leven en werk.

Dr Hans Verboven

Over Helmuth Kiesels *Ernst Jünger. Die Biografie* (München 2007 – Siedler) en Heimo Schwilks *Ernst Jünger. Ein Jahrhundertleben. Die Biografie* (München 2007 – Piper)

O tempora, o mores

Waar is de tijd dat de nog bij leven zijnde kranige zeventig-, tachtig-, negentig- en tenslotte honderdjarige Ernst Jünger permanente steen des aanstoots was voor een groot deel van de intellectuele goegemeente? Dat alleen al het vermelden van zijn naam zonder een ritueel gebaar van afkeuring in het intellectuele *juste milieu*, zeer *suspect* was? Dat Jüngers aanwezigheid op één of andere viering of huldiging hordes publicistische en publiek-lijfelijke protesten op de been bracht? Die tijden zijn voorbij.

Bij gelegenheid van zijn honderdjarige verjaardag in 1995 en zijn overlijden drie jaar later, kon men geen Duitse krant of tijdschrift openslaan zonder op paginagrote bijdragen, analyses, duidingen en *in memorians* te stoten. Ook de Vlaamse pers besteedde uitgebreid aandacht aan Jünger—meestal diep in de gebruikelijke clichés zwelgend. Na Jüngers dood ging het literatuurhistorisch onderzoek gestaag verder. Vele nieuwe bronnen zoals zijn originele dagboeken van de tijdens de Eerste Wereldoorlog en een pak van de uitgebreide briefwisseling werden ontsloten, wat op hun beurt telkens weer nieuwe vorsers inspireerde. Het politiek getinte debat in de kranten verstomde grotendeels. Jünger was dood en op de met regelmaat verschijnende bijdragen in de grotere tijdschriften en kranten en wat nieuwe publicaties (van briefuitgaven bijvoorbeeld) na, bleef het vrij stil aan het front.

Bewogen leven

Al vanaf zijn eerste boek *"In Stahlgewittern"* stond de oorlogsheld Ernst Jünger voor velen symbool voor de kille esthetisering van geweld en de antieke filosofische overtuiging—door Nietzsche nieuw leven ingeblazen—dat oorlog de vader van alle dingen is. De oorlog (of strijd) is in deze zin zelfs toe te juichen als een soort wereldhygiëne. De vernieling en de talrijk gebrachte offers maakten deel uit van het (goddelijk) plan en zouden volgende generaties ten goede komen. Of de oorlogen gewonnen dan wel verloren worden, is binnen dit systeem van minder belang. Jünger kon geen begrip opbrengen voor het pacifisme. Pacifisten strijden binnen zijn systeem immers tegen iets wat als gegevenheid indiscutabel is. Deze instelling, die Jünger naarmate de jaren subtieler verkondigde, bleef hij trouw tot zijn dood. Samen met zijn anti-democratische opstelling en zijn opzweepende politieke artikelen tijdens de jaren twintig, was dit nog tientallen jaar later stof voor het gebedsmolentje van zijn tegenstanders. Jüngers afkeurende houding tegen de nazi's en zijn literair verzet werd door dezelfde tegenstanders meestal genegeerd en in het beste geval gebagatelliseerd. De schrijver werd vanaf de zestiger jaren steeds opnieuw afgerekend op de eerste helft van zijn leven. Jünger mengde zich niet meer in de politieke gebeurtenissen in en bracht zijn verdere jaren door met schrijven, reizen, het jagen op kevers en beschouwingen allerhande. Dat de schrijver zich ontpopte tot een christelijk humanistisch denker met sterke verankering in de Griekse filosofie en de mythologie, ontging velen.

De erfenis

Wat er ook van zijn: als geen ander schrijver had en heeft Jünger een "Gefolgschaft", zijn eigen "Jünger" (apostelen) en een vastberaden schaar tegenstanders. Beide kampen vonden in zijn 22 boekdelen tellend verzameld werk en de tal van edities met briefwisseling of bijvoorbeeld zijn politieke geschriften, steeds genoeg bewijzen voor *hun* beeld van Jünger. De fronten van bewonderaars en critici waren dan ook goed gescheiden. Het niemandsland was klein en wie er zich in waagde, riskeerde van beide kanten onder vuur genomen te worden. Riskeerde... praeteritum. Want het bleef toch wel erg stil de laatste jaren. Af en toe deed een nieuwe publicatie het vuur nog eens opflakkeren en vooral de *Frankfurter Allgemeine*

Zeitung publiceert dikwijls lezersdiscussies over bepaalde stellingen, maar toch is de storm grotendeels geluwd. Zeker zijn er nog hevige politiek getinte uitvallen—soms vermomd als wetenschappelijke publicaties—maar op niveau wordt er doorgaans zakelijk en zonder emoties *gestreden*.

Luttele maanden voor het tweede lustrum van Jüngers overlijden bieden twee omvangrijke nieuwe biografieën een nieuwe impetus. De eerste biografie is van de hand van Helmuth Kiesel, één van de grootste specialisten van de literatuur en geestesbewegingen van de twintigste eeuw. Kiesel, die een leerstoel heeft in Heidelberg, publiceerde tal van standaardwerken over onder anderen Weber, Döblin, Kafka en Jünger en gaf ook het verzameld werk van Martin Walser uit.

De tweede biografie is van Heimo Schwilk, sedert jaren redacteur van de conservatieve *"Welt am Sonntag"* in Berlijn. Hij publiceerde reeds een mooie beeldenbiografie over Jünger en is als voormalige officier en oorlogsverslaggever goed geplaatst om zich in te leven in Jüngers persoon.

Beide auteurs hebben een totaal verschillende achtergrond, maar ze delen dezelfde bewondering voor Jünger. Er is de erudiete academicus enerzijds en de vlot schrijvende journalist anderzijds. Geen wonder dus dat er een aanzienlijk verschil is tussen hun beider werken.

Helmuth Kiesel

De titel *Ernst Jünger. Die Biografie* dekt de lading eigenlijk niet. Het gaat hier immers minstens evenzeer om een werkexegese, een literatuurwetenschappelijke analyse, gezegend met een groot inlevingsvermogen van een goed observator met gevoel voor detail. De grote inlassingen over de Wilhelminische tijdsgeest en de uitweidingen over bijvoorbeeld het expressionisme, geven een bijzonder goede situering van Jüngers leven en schrijven in de jaren twintig, maar doorbreken soms de vlotte verhaallijn die men van een biografie verwacht.

Helmuth Kiesel weet waarover hij schrijft, de bekende literatuurwetenschapper benadert Jünger historiserend en plaatst wanneer nodig bepaalde gecontesteerde uitspraken in de juiste context of vergelijkt ze met andere gelijkaardige standpunten van bekende tijdsgenoten. De omkadering van de moeilijke jaren twintig en de rol die Jünger bij de ondergang van de Weimarrepubliek speelde,

krijgen bijzonder veel aandacht. Zonder schroom analyseert Kiesel het doen en laten van de nationalist Jünger, maar toont ook gedetailleerd aan dat het verzet tegen de verlichtingsidealen en de republiek van Weimar van alle kanten kwam (gedurende enkele jaren ook van de latere Nobelprijswinnaar Thomas Mann), en dat Jünger zowel ter linker- als ter rechterzijde zijn vrienden had. Kiesel relateert en nuanceert hier bepaalde zaken, zonder ze echter te willen verontschuldigen en weet goed het moeilijke evenwicht tussen bewondering en kritische afstand te behouden.

Op een even acribische en genuanceerde manier wordt de "*Innere Emigration*" van Jünger beschreven. Geenszins was dit een capitulatie zoals dikwijls gedacht, maar wel een "*retour offensif*". Jünger bleef op de hem eigen wijze de nazi's bekritisieren en op hun plaats zetten, iets wat literair culmineerde met de "*Marmorklippen*".

De zeer gedetailleerde beschrijving van tijd en werk, die de jaren twintig en dertig voor de ogen van de lezer opnieuw tot leven brengt, zet zich nog voort tot 1945.

Dan is er echter een cesuur en neemt het verteltempo bijna exponentieel toe en op 150 bladzijden worden de laatste vijftig jaar van Jüngers leven, grotendeels gecomprimeerd tot de belangrijkste publicaties, afgehandeld, waar er voor de eerste vijftig jaar van Jüngers leven 530 bladzijde nodig waren. Het lijkt wel of er een vloek ligt op die tweede helft van Jüngers leven. Tot nog toe is niemand er in geslaagd om met voldoende acribie en geestdrift deze periode tot een boeiend biografisch verhaal te maken.

Heimo Schwilk

De verdienste van Schwilk ligt vooral in de toch wel zeer vlotte stijl en verteltrant zonder grote uitweidingen. Meer dan Kiesel reconstrueert hij het dagdagelijkse leven van Jünger met behulp van alle mogelijke schriftelijke bronnen, maar ook door anekdotes. Van bijzonder hoog niveau is de summiere beschrijving van Jüngers kinderjaren, waarvan Schwilk met succes het sterk traumatiserende karakter kan aantonen. Het beste deel van de biografie, is ongetwijfeld dat over de oorlogsjaren. Schwilk put rijkelijk uit de oorspronkelijke dagboekjes, die soms opvallende uitspraken aan het licht brengen zoals: "*Was soll das Morden und immer wieder Morden? Wann hat dieser Scheißkrieg ein Ende?*" en toont aldus een nog onbekende kant van Jünger. Ook de beschrijving van de jaren twintig en dertig groeien uit tot een ongemeen boeiend relaas van

deze bewogen tijden. Schwilk heeft veel minder aandacht voor de werken van Jünger en hun literatuurwetenschappelijke of politieke betekenis. Hij houdt zich daarmee meer aan de genrevoorschriften van de biografie. Ook bij Schwilk neemt het verteltempo na 1945 zeer sterk toe en net als Kiesel lukt het hem niet om hetzelfde niveau te halen bij de beschrijving van de tweede helft van Jüngers leven. Voor de eerste vijftig jaar heeft Schwilk ongeveer 430 pagina's nodig. Voor de periode na de Tweede Wereldoorlog zijn dit er slechts 140.

Tot daar mijn persoonlijk oordeel. Het zijn twee verschillende benaderingen van Jünger die beide hun unieke kwaliteiten hebben en elkaar eigenlijk aanvullen. Voor de lezer die ook in de maatschappelijke, culturele en politieke achtergronden van de woelige jaren twintig en dertig geïnteresseerd is, is het werk van Kiesel ten zeerste aan te raden. Wil men eerder een snel leesbaar relaas over Jüngers boeiende leven, zonder al te lang bij de werken en tijdscontext stil te staan, dan kan men best naar de biografie van Schwilk grijpen. Beide werken behoren tot het allerbeste dat ooit verschenen is over de auteur.

Receptie in Duitsland

In de afgelopen twee maanden kwamen mij bijna twintig recensies uit toonaangevende Duitse (of Duitstalige) kranten en weekbladen onder ogen. Sommige waren aan één der beide biografieën gewijd, de meeste behandelden ze echter gelijktijdig en sloegen dus aan het vergelijken.

De bijzonder grote aandacht die deze ongewilde tweeling te beurt valt in de Duitse pers is opmerkelijk. Nog opmerkelijker is het feit dat men Jünger met een afstand van tien jaar plots veel nuchterder beoordeelt. Waar in het verleden voor sommigen elke aanleiding goed was om Jünger aan de schandpaal van het politiek correcte denken te nagelen, blijft het discours heden redelijk zakelijk.

Wanneer er in de recensies kritiek rijst op de auteurs, is dit vooral omdat men vindt dat ze de kritische afstand tot hun onderwerp door hun persoonlijke bewondering voor de schrijver niet voldoende zouden hebben kunnen handhaven. Van de journalist Schwilk wordt dit duidelijk als minder storend aangenomen, maar voor de hoogleraar Kiesel ligt dit anders. Kiesels werk pretendeert immers—alleen al door zijn hoedanigheid als vooraanstaand professor—literatuurwetenschappelijke en academische ob-

jectiviteit. Het verwijt valt enkele keren dat door zijn historiserende mechanismen en door de retorische formulering steeds bepaalde "mindere" aspecten van Jünger gerelativeerd worden. Kiesel zou zich zodoende te zeer als advocaat en niet als observator opstellen. Persoonlijk deel ik de mening niet.

Eveneens opmerkelijk—bij gebrek aan tegenstanders?—is de dé-marche van het uiterst-rechtse *Junge Freiheit*, een veelgelezen weekblad, dat Jünger graag als Duits conservatief voor haar ideeën claimt. De *Junge Freiheit* velde—als enige!—een vernietigend oordeel over Kiesels biografie en was in een andere recensie bijwijlen lyrisch over de biografie van Schwilk. De huisrecensent Alexander Pschera neemt Kiesel vooral de politiek correcte moraliserende geheven vinger op herhaalde momenten kwalijk. Verder verwijt Pschera dat Kiesel te zeer Jüngers "misstappen" bekritiseert en zijn persoonlijke afkeer van bepaalde uitspraken of daden te zeer kond doet. Ook dit kon ik zelf niet vaststellen. Verder worden in de recensie van de *Junge Freiheit* de droge schrijfstijl en enkele pietluttige foutjes in het namenregister steen des aanstoets. De zeer partijdige intellectueel-oneerlijke houding van de *Junge Freiheit* is niet onopgemerkt voorbij gegaan en heeft de geloofwaardigheid van het weekblad een enorme knauw gegeven.

Een ander punt van kritiek dat wel hout snijdt en alomtegenwoordig is in de recensies: de reeds vermelde disproportioneel geringe aandacht voor de tweede helft van Jüngers leven. Terecht besluiten vele recensenten dat de biografie van Jünger nog geschreven moet worden. Tien jaar na zijn dood wordt het stilaan tijd en—zonder afbreuk te willen doen aan de grootste prestatie van beiden—is het toch spijtig dat beide auteurs om welke reden dan ook (tijdsdruk door uitgeverij? uitgeblust?) dit niet hebben kunnen verwezenlijken.

Tenslotte zijn de recensies echter vooral bijzonder lovend over de grote prestatie die beide auteurs gelukt is. Beide banden vervangen zowat alle vroeger verschenen biografieën. Bij de begrafenis van Jünger, bijna tien jaar geleden, meende Gert Deventer, zoon van Jüngers zus, "dat de tijd van mijn nonkel nog moet komen". Sommige recensies gaan op dit thema in. Met tien jaar afstand en deze twee publicaties zijn in elk geval belangrijke voorwaarden geschapen die het mogelijk maken om met hernieuwde en scherpere blik deze grote schrijver en denker te bestuderen.

De belangrijkste recensies:

- DER SPIEGEL – DER SPIEGEL SPECIAL NR 5, 25 SEPTEMBER 2007, *Ratio ohne Rausch, Ernst Jünger erhält ein kundiges Begräbnis* door J.S.
- DER SPIEGEL 1. OKTOBER 2007, *In Papiergewittern* door Malte Herwig
- DIE WELT 6. OKTOBER 2007, *Das abenteuerliche Herz des Ernst Jünger* door Udo Di Fabio
- MÜNCHNER ABENDZEITUNG 27. SEPTEMBER 2007, *Brandstifters Leben. Helmuth Kiesels Jünger-Biografie* door Robert Braunmüller
- KÖLNER STADT-ANZEIGER, 8. OKTOBER 2007, *Kraft der Widersprüche* door Christian Bos
- FRANKFURTER ALLGEMEINE ZEITUNG, 10 OKTOBER 2007, *Stern über dem zwanzigsten Jahrhundert. Geboren unter dem Zeichen der Modernität: Helmuth Kiesels redliche Ernst-Jünger-Biografie* door Lorenz Jäger
- JUNGE FREIHEIT NR. 42, 12. OKTOBER 2007, *Kein Jahrhundertleben. Helmuth Kiesels Biografie über Ernst Jünger nimmt sich deutlich zuviel* door Alexander Pschera
- JUNGE FREIHEIT NR. 42, 12. OKTOBER 2007, *Heimo Schwilk. In Jüngers Haut* door Alexander Pschera
- DIE WELT, 20. OKTOBER 2007, *Ein Fremdling im Vaterhaus* door Thomas Kielinger
- FOCUS NR. 43, 22 OKTOBER 2007, *Intellektuel obszön* door Rainer Schwitz
- CICERO. MAGAZIN FÜR POLITISCHE KULTUR, OKTOBER 2007, *Über Ernst Jünger* door Jürgen Busche
- JUNGE FREIHEIT, Nr. 44/07 26. OKTOBER 2007, *Verweilen wir in Eigenwelten. Epischer Atem: Heimo Schwilks grandiose Biografie Ernst Jüngers* door Alexander Pschera
- TAGES-ANZEIGER, 5. NOVEMBER 2007, *Dandy, Barbar und konservativer Schöngest. Annäherung an eine deutsche Jahrhundertfigur: Zwei neue Biografien widmen sich material- und kenntnisreich dem Schriftsteller Ernst Jünger* door Martin Halter.

- DIE ZEIT, 8. NOVEMBER 2007, *Und über Jünger Nichts Neues* door Ulrich Baron
- RHEINISCHER MERKUR, Nr. 45, 8. NOVEMBER 2007, *Ernst Jünger: Die Schwermut der Eidechse. Zwei Biografien tauchen tief in Leben und Werk des deutschen Jahrhundertautors ein* door Godehard Schram.
- BERLINER LITERATURKRITIK, 9. NOVEMBER 2007, *In dubio pro reo: Ernst Jünger bleibt eine kontroverse Figur. Zwei neue Jünger-Biografien* door Thomas Hajduk.
- STUTTGARTER ZEITUNG 16. NOVEMBER 2007, *Komment in Rohrstockform. Zwei neue Biografien und eine Betrachtung zu Ernst Jünger* door Mirko Weber
- NEUE OSNABRÜCKER ZEITUNG, 17. NOVEMBER, *Fast ohne jede Distanz* door Oliver Schmidt
- NEUE ZÜRCHER ZEITUNG, 21. NOVEMBER 2007, *Das historische Buch. Eintritt in die Geschichte und Austritt aus ihr. Zwei neue, umfangreiche Biografien zeichnen Leben und Werk Ernst Jüngers nach* door Stefan Breuer

De wet van het getal: academici via kleinschalige interactie

Prof. Dr Frank Fleerackers

De Vlaamse onderwijsminister pleit voor rationalisering in het hoger onderwijs. Met een kunstgreep op basis van het aantal studiepunten verplicht hij onze kleinere universiteiten en hogescholen tot fusie. Op zich is de drang tot rationalisering niet enkel modieus, maar ook zinnig, op voorwaarde dat de voordelen opwegen tegen de nadelen. En daar wringt het schoentje. Door de voorgestelde schaalvergroting verdwijnt de kleinschaligheid. Deze kleinschaligheid wordt in onderwijskringen alom gehuldigd en beleden. Kleinschaligheid maakt interactie mogelijk: interactie als onderwijsmodus bij uitstek. Interactie leidt ertoe dat studenten niet enkel van hun docent, maar ten volle van én met hun medestudenten, in kleine groepen, tot vorming komen. Kleinschalige interactie maakt effectief onderwijs mogelijk, waarbij (letterlijk) daadwerkelijk overdracht van inzicht wordt gerealiseerd. In dialoog met de docent en in onderlinge dialoog met medestudenten. Kleinschalige interactie maakt daarenboven individuele opvolging mogelijk, op maat van de student. Respect voor gelijke kansen overstijgt reeds geruime tijd het financiële en betekent ten gronde dat elke student in zijn eigenheid en waarde benaderd wordt. Onderwijs is haast per definitie indoctrinatie: dus biedt aandacht voor eigenheid en creativiteit een noodzakelijk en essentieel tegenwicht. Met name bij de vorming van juristen tot maatschappelijke conflictanalisten staat interactie rond verschillen en geschillen centraal. De jurist dient opgeleid te worden temidden van menselijke differentie en eigen(zinnig)heid. Door contact met wat mensen onderscheidt, door voeling met de wijze waarop een samenleving van tegengestelden functioneert, verwerven juristen een cruciale attitude, die hun professionele omgang met conflictpartijen en antagonisten zal sturen. In die zin is de jurist een kunstenaar, die de differentiële complexiteit van de werkelijkheid en de verscheidenheid van zijn medemensen dermate kan inschatten en aanvoelen, dat hij vervolgens als interactieve spelverdeler de samenleving kan bieden waar deze om vraagt: rechtszekerheid. Rechtszekerheid, niet als statisch

gegeven maar als dynamische uiting van een evenzeer dynamische realiteit.

De jurist is hier exemplarisch voor de academicus. Indien academici nog een maatschappelijke rol te spelen hebben, dan wordt deze gevoed vanuit de gave en mogelijkheid tot interactie met wat verschillend en dus niet eenduidig is. Dit beeld van de academicus is tegelijk beangstigend en uitdagend. Het leidt tot een elitaire invulling van zijn rol, die evenwel beantwoordt aan de noden van de huidige, uiterst complexe samenleving. Een samenleving die meer dan ooit is opgebouwd uit individuen met eigen overtuigingen. Individueel, overtuigd van het recht deze overtuigingen te koesteren. Afwijkende meningen en perspectieven worden voluit beleden, waarbij het juridische effect van wat de meerderheid vastlegde in wetten en besluiten steeds minder op initiële aanvaarding van de minderheid stuit. In zijn verhouding tot een andersdenkende meerderheid, voelt het individu zich in zijn minderheidsopstelling niet meer automatisch geneigd de wet of het recht als emanatie van het sociaal contract te accepteren. Berusting is dus geen automatisme meer en de kracht van de rede blijkt evenmin voldoende om het individu met zijn afwijkende mening in het gareel te houden, Habermas en Rawls ten spijt.

Is hier dan geen uitweg? Die is er, gesteld dat universiteiten de kans wordt geboden om kleinschalige interactie te realiseren. *Ex officio* voelen onze instellingen en hun docenten zich hiertoe niet geroepen, vermits een opdeling in kleinere groepen *rebus sic stantibus* tot overbevraging van het professorenkorps noopt. De huidige toevoeging van werkcolleges en monitoraten aan de hoorcolleges is immers slechts van zijdelings belang, indien de hoofdonderwijsvorm zélf niet bijgestuurd wordt. Colleges aan meer dan honderd studenten zijn onaanvaardbaar en worden over de hoofden heen gedoceerd. Zelfs de beste docent is niet in staat interactieve vorming te verzekeren aan grotere groepen. Bij uitstek tijdens de eerste bachelorjaren worden academische geesten gevormd en verwerven studenten de noodzakelijke denkhouding, die hen later zal toelaten de samenleving te dienen. Universiteiten voelen zich overigens niet geroepen uit eigen beweging meerdere docenten te benoemen binnen eenzelfde deeldiscipline, al was het maar omdat professoren zich in hun vakgebied graag als autoriteit positioneren, vooreerst binnen de universiteitsgrenzen. Niemand zal echter betwisten dat de verhoogde aanwezigheid van collega's in een vakgebied ook de onderzoeksinteractie versterkt, mede ter verdere ondersteuning van het onderwijs. De enige, overblijvende motivatie om universiteiten tot kleinschaligheid aan te zetten, is van financiële aard. En hier

dient de overheid zich af te vragen welke juristen, welke academici de samenleving vergt. Denkt men dat de bestaande, haast letterlijk *boekhoudkundige* academicus volstaat, dan blijft alles bij het oude. Geraakt men er echter van overtuigd dat de huidige ongreepbare werkelijkheid betere en dus interactieve juristen vergt, dan moet worden ingegrepen.

Bijgevolg dienen financiële stimuli aangereikt te worden om een opdeling te realiseren van overgrote studentengroepen, een opdeling die kwalitatief universitair onderwijs mogelijk maakt. Laat vorming door interactie de norm zijn, op basis waarvan deze opdeling tot stand wordt gebracht. Laat rationalisering resulteren in optimalisering. Laat de minister geld en ruimte uittrekken om kleinschalige interactie ook in onze monsterfaculteiten mogelijk te maken. Enkel dan leidt rationalisering tot verbetering inzake onderwijs en gelijke kansen. Enkel dan draagt de vorming van academici idealiter bij tot de versterking van een chronisch wijzigende samenleving.

Over de auteurs

Prof. Dr Frank Fleerackers studeerde rechten en wijsbegeerte aan de KU Leuven, King's College te Londen, het Massachusetts Institute of Technology en Harvard University. Hij is decaan van de rechtsfaculteit van de KU Brussel en algemeen voorzitter van het Verbond der Vlaamse Academi.

Mr Drs Frank Judo is hoofdredacteur van *Vivat Academia*.

Prof. Dr Mr Matthias E. Storme doceert recht aan de universiteiten van Antwerpen en Leuven en was van 1996 tot 2004 algemeen voorzitter van het Verbond der Vlaamse Academi

Mr Michael Vandamme studeerde rechten aan de KU Brussel en de KU Leuven. Hij is *free lance* journalist.

Dr Hans J. Verboven studeerde Germaanse filologie te Leuven en Heidelberg, alwaar hij promoveerde over het werk van Ernst Jünger. Hij is verbonden aan de Faculteit TEW van de Universiteit Antwerpen, secretaris van de *Vereniging van Kempische schrijvers* en secretaris van *Van Nu & Straks IIIde reeks*.

Activiteitenkalender

► Antwerpen

<http://vvacademici.org/VVA-Antwerpen.html>
Jan van Reeth, sirati@belgacom.net
Evelien Lust, evelien.lust@telenet.be

Dinsdag 8 januari 2008

Nieuwjaarsvergadering in en over de Antwerpse Dierentuin met Dr. Rudy VAN EYSENDEYK, Prof. Dr. Linda VAN ELSACKER en Architect Paul Robrecht,

Zondag 13 januari 2008

28ste Nieuwjaarsconcert en receptie van het *Antwerps Kultureel Overleg*

Dinsdag 12 februari 2008

Dr. Robert Pijnenborg: *Brave New World en In Vitro Fertilisatie: de ontstaansgeschiedenis van een nieuwe voortplantingsstrategie*

Dinsdag 26 februari 2008

Mr. drs. Frank Judo: *De prijs van de scheiding. De scheuring van het Koninkrijk der Nederlanden in 1830*

Dinsdag 11 maart 2008

Dr. Peter De Smet: *De Kopten: de christenen van Egypte*

► **Brugge – Oostkust – Houtland**

<http://users.telenet.be/vva-brugge>
Leo Derynck, leo.derynck@skynet.be
Eric Vienne, vva.brugge@telenet.be

Zaterdag 5 januari 2008

Nieuwjaarsreceptie

Vrijdag 25 januari 2008

Een blik op het Museum voor Moderne Kust-aan-zee (Oostende)
met Willy Van den Bussche

Woensdag 20 februari 2008

Dr. Trudie Van Iersel over *Zorg rond het levenseinde*

Vrijdag 22 februari 2008

Prof. Dr. Paul De Grauwe over *Waar gaat het naartoe met onze economie?*

Donderdag 6 maart 2008

Brigitte Balfort over *Prins Filip*

Vrijdag 14 maart 2008

De schaamte en de schrik, goesting en genot (Diane De Keyzer)

► **Brussel**

<http://vvacademici.org/VVA-Brussel.html>
Robrecht Vermeulen, robrecht@drvermeulen.com
Christiane Weyers, judo.weyers@belgacom.net

► **Campinia**

<http://users.telenet.be/vva-brugge>
Jan Goris
Jaak Peeters, peeters.jaak@telenet.be

► **Klein-Brabant**

<http://users.skynet.be/vva-kleinbrabant>
Wim Van der Donckt
Jan-Pieter Haems, janpieter.heams@scarlet.be

► **Kortrijk**

<http://vvacademici.org/VVA-Kortrijk.html>
Paul Thurman, paul.thurman@kulak.ac.be
Paul de Meester, mirodancreation@skynet.be

► **Leuven**

<http://members.chello.be/sf15013/VVA-Leuven>
Danny Blockmans
Peter Van Windekens, peter.vanwindekens@vvb.org

► **Limburg**

<http://users.telenet.be/vvalimburg>
Milka Tombal, vvalimburg@telenet.be
Ghislain Duchâteau, ghislain.duchateau@telenet.be

Zondag 6 januari 2008

Nieuwjaarsconcert door DeFilharmonie en Guido de Neve, violist

Zondag 20 januari 2008

Nieuwjaarsontmoeting met feestmaal en *Thé dansant* met DJ Alex

► **Oostende**

<http://users.telenet.be/vva-oostende>
Els Taelman, elstaelman@hotmail.com
Luc D'Hoore, suzanneduytsche@hotmail.com

► **Oost-Vlaanderen**

<http://users.skynet.be/vvaovl>
Reinhart Verschoore, reinhart.verschoore@UGent.be
Walter de Gryze, walterdegryze@fulladsl.be

► **Taxandria**

<http://vvacademici.org/VVA-Taxandria.html>
Paul Verdurme, verdurme.bvba@scarlet.be
Tine van Dorpe, rudi.pelckmans@telenet.be

► **VVA-jongeren**

<http://www.vvajongeren.be>
Els Strobbe, apo.strobbee@omegapharma.net
Steve Bisschop, stevebisschop@belgacom.net

Het VVA ontstond begin vorige eeuw als groepering van regionale oud-studentenkringen en heeft tot doel:

- culturele en maatschappelijke vorming ;
- verspreiding van wetenschap en cultuur ;
- behartiging van de belangen van academici, in het bijzonder het universitair onderwijs en onderzoek en permanente vorming ;
- ijveren voor verdere Vlaamse ontvoogding en ont-plooiing van de Nederlandse cultuur.

Er zijn VVA-afdelingen in Oostende, Brugge, Kortrijk, Oost-Vlaanderen, Antwerpen, Taxandria, Klein-Brabant, Campinia, Brussel, Leuven-Hageland en Limburg.

Algemeen secretariaat

Rita WARDENIER

adres: Waversesteenweg 288, 1040 Brussel

gsm: 0472 89 33 99

fax: 02 412 42 00

e-mail: r.wardenier@hotmail.com

Administratief secretariaat

Mia CUYPERS

adres: Passendalestraat 1 A, 2600 Berchem

tel: 03 320 06 34

(op dinsdag, woensdag, vrijdag tussen 10 en 16 uur)

fax: 03 366 60 45

e-mail: vva@vvacademici.org